

Povijesni pregled kužnih zaraza u Boki kotorskoj u doba druge pandemije kuge (1348. - 1772.)

Sažetak:

Kuga je od 1348. do 1772. u više navrata različitim intenzitetom pogađala područje Boke kotorske. Ovaj rad daje sustavnu analizu epidemija kuge na području Boke kotorske, povezujući postojeće podatke o epidemijama kuge na prostoru Boke kotorske s podacima o epidemijama u Dubrovniku i zaleđu, izvorima zaraze, kretanjima stanovništva u kriznim vremenima, demografskim podacima i podacima o zdravstvenoj djelatnosti. Ukazuje se na to da podatci često upućuju jedni na druge i da mogu biti zalog rekonstrukciji dosega širenja kužne epidemije. Rad analizira i razne dimenzije odjeka bolesti, kako one privremene poput stvaranja i instrumentaliziranja karantenske logistike, tako i one koje su uspjele opstati do današnjih dana, kao što je širenje kulta Gospe od Zdravlja i stvaranje pučke predaje o etimologiji naselja Morinj.

Ključne riječi: Boka kotorska, kuga, pandemija, Gospa od Zdravlja, Morinj

1. Uvod

Kuga je zarazna bolest koju uzrokuje bacil *Yersinia pestis*.¹ Bacil kuge živi na divljim glodavcima, a buhe koje žive na tim glodavcima vektor su prijenosa zaraze.² Kuga se prenosi ugrizom zaraženih buha, izravnim kontaktom sa zaraženim tkivom i udisanjem zaraženih respiratornih kapljica.³ Kuga dolazi u tri oblika: bubonskom (žljezdanom), plućnom i septikemičkom. Najčešći je

¹ Gordan Ravančić, *Vrijeme umiranja: crna smrt u Dubrovniku: 1348. - 1349.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), 11.; „Plague,” *World Health Organization*, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/plague> (posjet 24.3.2023); „Ecology and Transmission,” *Centers for Disease Control and Prevention*, <https://www.cdc.gov/plague/transmission/index.html> (posjet 24.3.2023).

² Isto.

³ Ravančić, *Vrijeme umiranja*, 11-12; „Plague,” *World Health Organization*; „Ecology and Transmission,” *Centers for Disease Control and Prevention*.

oblik bubonski, koji karakteriziraju visoke vrućice, pojava bubona (limfnih otekline) i stvaranje specifičnih kožnih infekcija, karbunkula. Smrtonosan je u 30 do 75% slučajeva, a širi se gotovo isključivo putem vanjskog prijenosnika (buhe).⁴ Rjeđi je plućni oblik, koji karakterizira snažna upala pluća, vrućica i krvavi kašalj, a smrtonosan je u oko 95% slučajeva. Plućni oblik kuge može uzrokovati uznapredovanje bubonskog oblika ili primarna infekcija kapljičnim putem.⁵ Septikemički je oblik najrjeđi; karakteriziraju ga velika nagla vrućica i izbacivanje krvi. Smrtonosan je gotovo uvijek; uzrokuje ga ulazak izvora zaraze u krvni optok (npr. ugrizom zaražene životinje).⁶

Tri su velike pandemije kuge pogodile čovječanstvo. Prva pandemija kuge započela je Justinijanovom kugom 541. godine i trajala je do 750. godine.⁷ Druga pandemija kuge trajala je od sredine 14. stoljeća do početka 1840-ih.⁸ Prvi val druge pandemije kuge naziva se i *crnom smrću* zbog velikog pomora koji je uzrokovao. Crna se smrt u kolovozu 1347. pojavila u Messini, šireći se diljem Europe; nestala je do 1353. Procjene demografskih gubitaka značajno se razlikuju, tvrdeći da je Europa u doba Crne smrti izgubila od jedne trećine do 60% svoga stanovništva.⁹ Treća pandemija kuge pojavila se 1866., a trajala je do 1960-ih.¹⁰ Na prostoru Boke kotorske¹¹ bilo je kuge od sredine 14. do kraja 18. stoljeća: prvi se put pojavila 1348., a zadnji je put zabilježena 1772. godine.

Temom kuge na istočnoj obali Jadrana bavili su se Gordan Ravančić¹², Rina Kralj-Brassard¹³ i Zlata Blažina Tomić¹⁴, detaljno opisujući utjecaj crne smrti i druge pandemije kuge na Dubrovnik. Zbog geografske i kulturološke blizine dubrovačkog i bokokotorskog područja ova su nam istraživanja iznimno bitna i korisna i za temu kuge na području Boke kotorske. Korisni su i podatci

⁴ Ravančić, *Vrijeme umiranja*, 11-12.; „Plague,” *World Health Organization.*; „Symptoms,” *Centers for Disease Control and Prevention*, <https://www.cdc.gov/plague/symptoms/index.html> (posjet 24.3.2023.)

⁵ Isto.

⁶ Ravančić, *Vrijeme umiranja*, 11-12.; „Symptoms,” *Centers for Disease Control and Prevention*.

⁷ Joseph P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2012), xxi.

⁸ Isto, xxi.

⁹ Isto, 42-45.

¹⁰ Isto, xxii.

¹¹ Kao i kod mnogih drugih krajeva, točne je granice Boke kotorske nemoguće utvrditi jer se u različitim tezama poziva na različita povijesna razdoblja i različite argumente (kulturološke, etničke, konfesionalne, geografske...). U ovom radu odnosi se pojam na priobalne krajeve samog Bokokotorskog zaljeva, ne uključujući budvansko područje.

¹² Ravančić, *Vrijeme umiranja.*; Isti, „Epidemije kuge u Dubrovniku u drugoj polovici 14. stoljeća. Koliko su kroničarski zapisi pouzdan izvor za proučavanje epidemija?,” *Povijesni prilozi* 40/61 (2021): 45-65.

¹³ Rina Kralj-Brassard, „Grad i kuga: Dubrovnik 1691. godine,” *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 54/1 (2016): 115-170.

¹⁴ Zlata Blažina Tomić, Vesna Blažina, *Expelling the plague: the Health Office and the implementation of quarantine in Dubrovnik, 1377-1533* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2015).

o epidemijama u zaleđu.¹⁵ I kuga na prostoru Boke kotorske bila je središnjom temom nekoliko radova. Bogumil Hrabak posvetio je rad kugi na području današnjeg crnogorskog primorja, prvenstveno se usredotočujući na Herceg-Novu.¹⁶ Lenka Blehova Čelebić objavila je rad u kojem je obradila spomene kuge od sredine 14. stoljeća do 1503. u kotorskim notarskim spisima.¹⁷ Miloš Milošević posvetio je zdravstvenoj kulturi Kotora poglavlje u svojoj knjizi, a poseban odlomak unutar tog poglavlja bavi se epidemijom kuge.¹⁸ Ivo Stjepčević i Risto Kovijanić bavili su se općom zdravstvenom kulturom Kotora od 14. do 18. stoljeća: liječnicima, ljekarima i ljekarnama, a dotakli su se i teme kuge.¹⁹ Solidno su obrađene i teme lazareta i zdravstvenih ustanova u Boki kotorskoj.²⁰ Važan su izvor podataka, naravno, i djela koja proučavaju političku, kulturnu i vjersku povijest Boke kotorske.²¹ Pri pisanju rada korišteni su i primarni izvori, što je omogućilo ukazivanje na nekoliko podataka koji prethodno nisu bili naglašavani.²²

¹⁵ Robert Jolić, „Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine,” *Hercegovina* 26/1 (2015): 187-213.; Marinko Marić, „Epidemije kuge u dubrovačkom zaleđu tijekom 17., 18. i 19. stoljeća i protuepidemijske mjere na dubrovačkoj granici,” *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 62 (2020): 171-191.

¹⁶ Bogumil Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom i na crnogorskom primorju u XVI, XVII i XVIII veku,” *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 15-16 (1984): 115-129.

¹⁷ Lenka Blehova Čelebić, „Pomeni kuge u kotorskim notarskim spisima 1326.-1503,” *Istorijski zapisi* 1-2 (2002): 31-56.

¹⁸ Miloš Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka* (Podgorica: CID, 2008).

¹⁹ Risto Kovijanić, Ivo Stjepčević, *Културни живот старогa Котора: (XIV-XVIII vijek), Књ. 2, Лјекари. Апотекари. Апотеке* (Cetinje: Istoriski institut NR Crne Gore, Odjeljenje za proučavanje crnogorskog primorja, 1957).

²⁰ Maksim Zloković, „Zdravstvene ustanove u hercenovskom kraju za vrijeme mletačke republike,” *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 13-14 (1982): 155-172.; Vesna Vičević, „Aktivnosti hercegnovskog lazareta i zdravstvenog kolegija 1766. godine,” *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 13-14 (1982): 175-184.; Slavko Mijušković, „Hercegnovski lazaret i zdravstveni kolegij,” *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 4 (1972): 5-15.; Isti, „Osnivanje i reorganizovanje jedne srednjovjekovne bokeljske zdravstveno-preventivne institucije,” *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 5 (1973): 23-34.; Ilija Lalošević, „Mletački lazareti Boke Kotorske,” *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 59 (2017): 173-189.

²¹ Anton Belan, *Kotorsko zavjetno svetište Gospe od Zdravlja* (Kotor: NIP „Gospa od Škrpjela“, 2017).; Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki: 1200-1500: kotorski distrikt* (Podgorica: Pobjeda: Istorijski institut Crne Gore; Cetinje: Narodni muzej Crne Gore, 2006).; Pavao Butorac, *Kotor za samovlade (1355.-1420.)* (Perast: Gospa od Škrpjela, 1999).; Isti, *Kulturna povijest grada Perasta* (Zagreb: Durieux, 2011).; Isti, *Gospa od Škrpjela* (Kotor: Svetište Gospe od Škrpjela, 1928).; Anton St. Dabinović, *Kotor pod Mletačkom Republikom (1420-1797)* (Zagreb: Union, 1934).

²² Gregor Čremošnik, „Kotorski dukali i druge listine,” *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 33-34 (1921/22): 115-196.; Šime Ljubić, ur., *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, Knj. 4, *Od godine 1358 do 1403* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1874).; Isti, ur., *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, Knj. 10, *Od godine 1453 do 1469* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891).; Natko Nodilo, ur., *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina/digessit Speratus Nodilo* (Zagrabiae: Ex officina societatis typographicae, 1883).

Cilj je ovog rada dati sustavnu analizu epidemija kuge na području Boke kotorske. Povezujući postojeće podatke o epidemijama kuge na prostoru Boke kotorske s podacima o epidemijama u Dubrovniku i zaleđu, izvorima zaraze, kretanjima stanovništva u kriznim vremenima, demografskim podacima i podacima o zdravstvenoj djelatnosti ukazuje se na to da podatci često upućuju jedni na druge i da mogu biti zalag rekonstrukciji dosega širenja kužne epidemije.

Povjesničari ističu da je kuga imala veliku ulogu u preoblikovanju kasnosrednjovjekovnog i ranonovovjekovnog društva.²³ Kuga je utjecala na svaki aspekt tadašnjeg života: demografiju, mobilnost i migracije, zakonodavstvo, gospodarstvo, trgovinu, ratovanje i vjerski život. Ovaj će rad prikazati i analizirati na koji je način kuga, u različitim okolnostima, utjecala na sve navedene aspekte političkog, društvenog i vjerskog života u Boki kotorskoj.

2. Pojava i prvi valovi kuge u doba kotorske samovlade

Kotor je pod upravom Nemanjića bio od 1186. kada ga je osvojio Stefan Nemanja, veliki srpski župan.²⁴ Liječnici i ljekari spominju se u Kotoru još 1326., a Kovijanić i Stjepčević pretpostavljaju da ih je u Kotoru svakako moralo biti u drugoj polovini 13. stoljeća, kada ih je bilo i u Dubrovniku.²⁵ Stoga slobodno možemo reći da je Kotor drugu pandemiju kuge dočekaao kao grad s jednom od najrazvijenijih zdravstvenih djelatnosti na istočnoj obali Jadrana. Crna se smrt pojavila za vrijeme vlasti cara Dušana (1331. - 1355.).²⁶ Iako u arhivskim izvorima nema izravnog spomena pojave kužne bolesti u Kotoru u razdoblju između 1346. i 1351., ona se u njemu morala pojaviti 1348. godine. Uobičajenost kotorskog slučaja svjedoči primjer Splita: iako se ni u spisima splitskog Velikog vijeća epidemija izrijealom ne spominje, iz administrativnog i organizacijskog nereda u narednim godinama jasno je da je grad pogodila velika nećaća. Odredbe koje spominju napuštene kuće i omogućuju dužnicima povratak u grad bez naplate duga upućuju da je u pitanju zaista bio kužni pomor.²⁷ Na to da se kuga morala proširiti na prostor Boke kotorske 1348. ukazuje i njezina onovremena naširoko zabilježena prisutnost u Dubrovniku. Prvu pojavu kuge na dubrovačkom području zabilježilo je dubrovačko Veliko vijeće 19. siječnja 1348. godine na otoku Šipanu, a narednih se tjedana i mjeseci bolest proširila i u grad.²⁸ Istraživači se slažu da se Dubrovnik suočio sa strašnim kužnim pomorom, ali procjene demografskih gubitaka izuzetno variraju (od jedne trećine do 60%); Ravančić se priklanja mišljenju da bi trebalo uzeti veći postotak s obzirom na to da je Dubrovnik bio gusto naseljeno urbano središte

²³ David Herlihy, *The black death and the transformation of the West* (Cambridge, Mass, London: Harvard University Press, 2001.), Ravančić, *Vrijeme umiranja*, 27-41.

²⁴ Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje, s. v. „Kotor,“ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33474> (posjet 27. 3. 2023.).

²⁵ Kovijanić, Stjepčević, *Културни живот*, 6-55.

²⁶ Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje, s. v. „Dušan, Stefan,“ <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16709> (posjet 27. 3. 2023.).

²⁷ Ravančić, *Vrijeme umiranja*, 47.

²⁸ Isto, 72-74.

usmjereno na trgovinu i promet.²⁹ Dubrovčani su demografski gubitak nastojali nadoknaditi doseljavanjem: uz oprost duga dužnicima koji su prognani ili pobjegli iz grada, donesene su i mjere za privlačenje obrtnika, koje se oslobodilo od plaćanja poreza i carine i poticalo s pet perpera godišnje.³⁰ Kotor i Dubrovnik su kao susjedni gradovi održavali prisne odnose, trgujući i nadmećući se, ali među njima je vladalo i ljuto rivalstvo (iz gore navedene odredbe o privlačenju obrtnika izuzeti su tako obrtnici iz Kotora i Bara). Uzimajući u obzir geografsku blizinu ovih gradova, rutu širenja same bolesti i tadašnje nepostojanje karantenske infrastrukture, jasno je da se kuga morala proširiti i na Kotor. Da je tako zasigurno bilo, svjedoči i odredba o stjecanju građanskih prava iz 1348., koja po neuobičajeno povoljnim uvjetima omogućava stanovnicima okolnih naselja da postanu građanima Kotora. Kao razlog navodi se potreba za poboljšanjem stanja i oživljavanjem grada.³¹ Za stjecanje građanskog prava bilo je potrebno samo dati izjavu kod notara i useliti se u grad; novi su stanovnici na dvije godine bili oslobođeni obveze stražarenja. Uz to, bili su oslobođeni i uplaćivanja angaridija, vrste zemljarine, gradskoj blagajni. Za one koji bi se pokušali vratiti na selo predviđena je kazna od 50 perpera.³²

Car Dušan preminuo je 1355., a vlast preuzima njegov sin Stefan Uroš, za čije vladavine značajno slabi srpska država, zbog čega je i zadobio pridjevak Nejaki. Iako bez formalnog razvrgnuća veza s Nemanjićima, Kotorani iskorištavaju situaciju i počinju provoditi samostalnu politiku, po potrebi se udružujući s različitim velikašima.³³ Odredba o olakšanom stjecanju građanskih prava javlja se u Kotoru i 1359., ovaj put uz prijetnju kazne od 25 perpera za novopridošlice koje bi se pokušale vratiti na selo.³⁴ Nije jasno je li u međuvremenu kuga ponovno izbila ili se grad još nije oporavio od njezinog prvog vala. Blažina Tomić i Blažina iznose navode kroničara da je kuge u Dubrovniku bilo 1357. i 1358., dok je Ravančić sumnjičav prema tim navodima jer u sačuvanim zapisnicima dubrovačkih vijeća nema traga odredbama prema kojima bi se dala naslutiti prisutnost epidemije, a ni broj sačuvanih oporuka za te godine ne upućuje na veću stopu smrtnosti.³⁵ Moguće je da je upravo kotorska odredba potvrda da je tih godina kuge uistinu bilo i u Kotoru i u Dubrovniku. Jednako je moguće da broj očuvanih dubrovačkih oporuka upućuje na to da je kotorska odredba bila usmjerena na nošenje s još uvijek prisutnim posljedicama crne smrti. S obzirom na to da u ovo doba karantenska infrastruktura još uvijek nije bila razvijena, malo je vjerojatno da eventualna epidemija ne bi zahvatila ova dva pomorska i trgovačka grada. Jasnija bi trebala biti situacija u Dubrovniku 1361.: opisi nekoliko kroničara i odredbe o oslobađanju od službe zbog bolesti za vrijeme ratnog stanja svjedoče o prisutnosti kuge u gradu

²⁹ Isto, 114-121.

³⁰ Isto, 81.

³¹ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 33.

³² Isto.

³³ Butorac, *Kotor za samovlade*, 7-34.

³⁴ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 33.

³⁵ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 51.; Ravančić, „Epidemija kuge,“ 49-50.

te godine.³⁶ No, Ravančić ističe da sačuvani i objavljeni zapisnici dubrovačkih vijeća za razdoblje od 1360. do 1365. godine epidemiju bilježe isključivo 1363. godine, dok distribucija sačuvanih oporuka upućuje i na to da je veće smrtnosti tijekom 60-ih godina 14. stoljeća u Dubrovniku bilo samo 1363. godine.³⁷

O eventualnoj prisutnosti kuge na području Kotora 1361. godine nema podataka. Bokom je kuga jamačno harala 1363. Tome svjedoči dokument nadnevka 19. lipnja, kojim se mletačkim trgovcima daje dopuštenje da se iz Kotora vrate u Veneciju bez plaćanja obveznog poreza na robu, upravo zato što su trgovci bježali pred kugom koja je izbila u Kotoru.³⁸ Kuga je tada harala i u Dubrovniku: pojavila se tijekom svibnja, a minula je do kolovoza.³⁹ Zanimljiv je podatak da je dubrovačko Malo vijeće 23. rujna 1363. uz ukinuće zabrane slobodnog kretanja dubrovačkim područjem uputilo i povratnički poziv svima koji su tijekom epidemije izbjegli u Kotor.⁴⁰ Taj nam poziv otkriva jednu bježnu rutu južnodalmatinskog stanovništva. Prekogračni su bjegovi u doba epidemije mogli utjecati na ubrzanje širenja zaraze iz dubrovačkog na kotorsko područje. Vjerojatno su upravo 1363. od kuge pomrle sve časne sestre kotorskog benediktinskog Samostana sv. Martina: u buli pape Urbana V. iz 1368. naređuje se deložacija klerika koji je iskoristio kužni pomor da neovlašteno okupira samostan.⁴¹ Toj tezi u prilog ide i to što u susjednom Dubrovniku između 1363. i 1368. nije zabilježena epidemija kuge.⁴² Još za života cara Uroša, u proljeće 1371., Kotor i formalno razvrgava veze sa Srbijom i podvrgava se Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu.⁴³

Kuge je u Dubrovniku bilo i 1370-ih godina: na osnovi kroničarskih zapisa većina je suvremenih historiografa zaključila da je kuge uz manje prekidne u gradu bilo od 1371. do 1374.⁴⁴ Ravančić ističe da distribucija sačuvanih oporuka ukazuje na to da je u tom razdoblju stopa smrtnosti povećana bila samo 1371. i 1372. godine; zapisnici dubrovačkih vijeća, nažalost, ne mogu poslužiti kao pomagalo jer za razdoblje od 1368. do 1377. nisu sačuvani.⁴⁵ Nema spomena o postojanju kužne ugroze u Kotoru tih godina, ali bi na pojavu kuge moglo ukazivati osnivanje Hospitla siromaha sv. Križa 1372. godine.⁴⁶ S obzirom na to da u ovom razdoblju još uvijek nije bilo razvijene karantenske infrastrukture, a znamo da je dio Dubrovčana bježao prema Kotoru za vrijeme prethodnih epidemija, teško je zamisliti da kuga nije zahvatila kotorske krajeve početkom 1370-ih. Milano i Mantova postali su 1374. prvi gradovi koji su donijeli privremene zabrane putovanja osoba-

³⁶ Ravančić, *Vrijeme umiranja*, 131-132.

³⁷ Isti, „Epidemija kuge“, 50-51.

³⁸ Ljubić, *Listine*, Knj. 4, 56.; Blehova Čelebić, „Pomeni kuge“, 33.

³⁹ Ravančić, *Vrijeme umiranja*, 132.

⁴⁰ Isti, „Epidemija kuge“, 51.

⁴¹ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. 2, *Benediktinci u Dalmaciji* (Split: Benediktinski priorat Tkon, 1964), 508.; Belan, *Kotorsko zavjetno svetište*, 31.; Blehova Čelebić, „Pomeni kuge“, 37.

⁴² Ravančić, *Vrijeme umiranja*, 132-133.

⁴³ Butorac, *Kotor za samovlade*, 34.

⁴⁴ Kralj-Brassard, „Grad i kuga“, 122.; Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 52.

⁴⁵ Ravančić, „Epidemija kuge“, 52-53.

⁴⁶ Kovijanić, Stjepčević, *Культурни живот*, 15.

ma koje dolaze iz kugom zahvaćenih područja. Dubrovačko je Veliko vijeće 27. srpnja 1377. donijelo prve zakonodavne karantenske odredbe na svijetu, određujući raskužno razdoblje od mjesec dana.⁴⁷ Dubrovački je Zdravstveni ured osnovan najkasnije 1390. godine: budući da se u zapisu ističe da se službenicima daju iste ovlasti kakve su imali i njihovi prethodnici, jasno je da je on osnovan i ranije, možda još 1377.⁴⁸ Karantena za brodove nalazila se na otoku Mrkanu, a za putnike iz zaleđa u Cavtatu. Prvotni naziv ovog ureda bio je „Službenici koji djeluju protiv onih koji dolaze iz kugom zaraženih područja“.⁴⁹

Nakon izmjene nekoliko različitih vrhovništava, smrću bosanskog kralja Tvrtka I. 1391. Kotor se odvaja od Bosne, dok se gradska samovlada vodi kao autonomna komuna, priklanjajući se povremeno hrvatsko-ugarskim i bosanskim vladarima zbog zaštite.⁵⁰ Pod vlašću bosanskih vladara ostali su do daljnjeg Risanski i Hercegnovski zaljev. Kralj Tvrtko I. osnovao je ondje 1382. današnji Herceg-Novi, utvrdivši ga i prvobitno imenovavši po sv. Stjepanu.⁵¹ Prva kužna epidemija nakon uvođenja karantenskog zakonodavstva javlja se u Dubrovniku 1391., kada je stigla velika kuga koja je bila harala Rimom 1390.⁵² Da je kuga stigla do Kotora, saznajemo zahvaljujući dubrovačkom izvještaju. U Dubrovnik su 1. travnja 1391. stigle vijesti da je epidemija zahvatila Kotor, Budvu i Ulcinj, a gradske su vlasti istog dana naredile Zdravstvenom uredu da zabrani plovidbu u kugom zaraženim područjima, i to pod prijetnjom kazne od 100 dukata.⁵³ Naredne je 1392. godine kuga još uvijek harala dubrovačkim područjem, pa se može pretpostaviti da nije minula ni u Kotoru.⁵⁴ Manje kužne epidemije na dubrovačkom području spominju se i 1397. na Pelješcu i 1399. u samom gradu.⁵⁵ Kotorski Hospital sv. Duha, poznat i kao Hospital sv. Spasa, osnovan je 1399. godine.⁵⁶ Moguće je da je baš izbijanje epidemije kuge u kotorskoj komuni stajalo u pozadini osnivanja hospitala. Ako pretpostavimo da je osnivanje hospitala bio reaktivan čin milosrđa, a ne preventivna priprema za moguće širenje zaraze iz dubrovačkog područja, ono može služiti kao argument da je kuga tih godina stigla do Kotora, što je zbog manjka podataka inače teško utvrditi.

Dokument datiran 28. travnja 1400. opisuje istražni postupak u kojem službenik zadužen za provjeru osoba pristiglih iz zemalja u kojima vlada zaraza ispituje Marina Šimunova, povratnika iz Mletaka, o njegovu putovanju, uz prijetnju kazne od 500 dukata. Izgledno je da je kazna bila mjera za izbjegava-

⁴⁷ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 106-107.

⁴⁸ Isto, 132-133.

⁴⁹ Isto, 110.

⁵⁰ Butorac, *Kotor za samovlade*, 116-117.

⁵¹ Isto, 57.; Bogumil Hrabak, „Herceg-Novi u doba bosanskohercegovačke vlasti (1382-1482)“, *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 10 (1978): 7-10.

⁵² Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 52.

⁵³ Ravančić, „Epidemija kuge“, 57.

⁵⁴ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 52, 111.

⁵⁵ Isto, 52.

⁵⁶ Kovijanić, Stjepčević, *Культурни живот*, 15.

nje obavezne karantene.⁵⁷ Mijušković, čijem ću se mišljenju prikloniti, smatra da je ovaj dokument dokaz da je u ovo doba u Kotoru postojao Zdravstveni ured, koji je vjerojatno osnovan još ranije.⁵⁸ Valja primijetiti da je naziv službenika u dokumentu „Službenik protiv onih koji dolaze iz mjesta smrtnosti”, što je gotovo identično prvotnom nazivu Zdravstvenog ureda u Dubrovniku. Uz globu, za nepoštovanje zdravstvenih odredbi u vrijeme kotorske samovlade trgovce i mornare kažnjavalo se i tamnicom.⁵⁹ Iako je to jedini spomen kuge u Kotoru za 1400. godinu, znamo da je kuge tada bilo u južnoj Dalmaciji. U svibnju 1400. bježali su Dubrovčani u Veneciju pred kugom koja je izbila u Dubrovniku, a mletački je Senat raspravljao o dubrovačkoj politici odbijanja primanja mletačkih izbjeglica u doba kruženja kuge u Veneciji. Senat je odlučio uzvratiti Dubrovčanima ne dopustivši im pristanak u Veneciji.⁶⁰ Ovakva je odluka nagovijestila mogućnost iskorištavanja epidemije u diplomatske svrhe. Širenjem ciljanih embarga u kasnijim stoljećima rasla je važnost zaštite od kuge, a stjecanje sanitetskog ugleda bila je najbolja moguća zaštita od lažnih glasina koje su se nekada ciljano pokretale da bi se naštetilo trgovačkim rivalima.⁶¹ Sljedeći je spomen kuge u Dubrovniku zabilježen 1416. godine: 1. svibnja donesene su posebne mjere za upravljanje gradom tijekom kužne krize, a epidemija je splasnula do 29. lipnja.⁶² Ni za to razdoblje nema podataka o širenju kuge u Kotoru. Kotorani su za razdoblja samovlade nudili svoj grad Mlecima čak sedam puta prije nego što su Mleci u jeku Drugog skadarskog rata napokon 1420. prihvatili osmu ponudu.⁶³ Kotorani su sačuvali unutrašnju samoupravu grada, a u uvjetima predaje navedeno je da bi Republika grad vratila u isti slobodan položaj u kojem je bio kada joj se podčinio u slučaju da Mleci više ne žele upravljati Kotorom.⁶⁴

3. Valovi kuge od kotorske predaje Mlecima do Mletačko-osmanskog primirja 1503.

Prve su godine pod mletačkom upravom za Kotorane bile iznimno teške. Kotor je u razdoblju Drugog skadarskog rata (1419. - 1423.) pogodio veliki pomor. Surove su ratne prilike uzrokovale nezadovoljstvo među građanima, a glad je bila tolika da je gradski knez u siječnju 1422. za pomoć molio čak i Dubrovčane.⁶⁵ U takvim je uvjetima grad pogodila i žestoka kuga. Od nje su 1422. stradali gradski knez Antonio dalle Boccole i biskup Raimondo iz Viter-

⁵⁷ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,” 33-34.; Mijušković, „Osnivanje i reorganizovanje,” 24.

⁵⁸ Mijušković, „Osnivanje i reorganizovanje,” 23-27.

⁵⁹ Butorac, *Kotor za samovlade*, 126.

⁶⁰ Richard John Palmer, „The Control of Plague in Venice and Northern Italy 1348-1600,” (PhD diss., University of Kent, 1978,) 36-37.

⁶¹ Mark Harrison, *How Commerce Has Spread Disease* (New Haven: Yale University Press, 2012), 13-14.

⁶² Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 52.

⁶³ Butorac, *Kotor za samovlade*, 116-117.

⁶⁴ Isto, 102-106.

⁶⁵ Dabinović, *Kotor pod Mletačkom*, 21.

ba, a relikvije sv. Tripuna (njegova noga), koje su Kotorani u jeku neimaštine založili knezu, odnesene su u Veneciju zajedno s knezom.⁶⁶ U svojoj se službi posebno istaknuo zapovjednik jadranske eskadre Nikola Capello, stražareći pred Kotorom u doba najteže pogibije: navodi se da je u to doba dnevno ginulo po sto ljudi i da je mnogo zaraženih bilo čak i na njegovoj galiji.⁶⁷ Kuga je 1422. izbila i u Dubrovniku, no tamo je epidemija bila izrazito blaga.⁶⁸ Na dubrovačkom području kuga se ponovno pojavila 1427. na otoku Lopudu, no uspješno je lokalizirana i nije se širila dalje.⁶⁹ Poznato je da se u Kotoru kuge pojavila 1430. jer je krajem srpnja te godine od nje preminuo gradski blagajnik.⁷⁰ Moguće je da je upravo blizina epidemije navela dubrovački Senat da 27. studenog 1430. donese posebne odredbe o upravljanju gradom u slučaju da zbog bijega od kužne ugroze u gradu ostane samo nekoliko plemića.⁷¹ Još jedan uspješno lokaliziran slučaj kuge na dubrovačkom području zabilježen je i 1431. na otoku Koločepu.⁷²

Prvi spomen konkretne lokacije karantene u Kotoru donosi dokument datiran 30. srpnja 1431. Te je godine djelovala karantena za brodove u Đurićima.⁷³ Karantenska je stanica postojala i u Rosama na samom ulazu u zaljev, a mornarica je bila zadužena za krstarenje i zaustavljanje brodova koji su ulazili u zaljev.⁷⁴ Uzevši u obzir isturene geografske položaje ovih lokaliteta na ulazima u Hercegovski i Kotorski-risanski zaljev i blizinu Dubrovnika koji je karantensku infrastrukturu razvio još 1377., jasno je da je karantena na barem jednom od ovih dvaju lokaliteta morala postojati i ranije, najkasnije 1400. godine kada se Marinu Šimunovu prijetilo globom, a vjerojatno i prije toga. Općenito, mornarica je igrala važnu sanitarnu ulogu u doba epidemije, kontrolirajući pojedinosti brodskog pristajanja, provjeravajući rute dolazećih brodova i zdravstveno stanje posade.⁷⁵ Bratovština pomoraca svetog Nikole, danas poznata jednostavno kao Bokeljska mornarica, igrala je glavnu ulogu u djelovanju mornarice.⁷⁶

Čelebić tvrdi da mletački dokumenti ukazuju na to da je kuge u Kotoru bilo 1433.⁷⁷ Kao potvrdu te tvrdnje navodi dokument u kojem se bilježi

⁶⁶ Isto, 72, 132.; Blehova Čelebić, „Pomeni kuge“, 39.; Dabinović, *Kotor u Drugom skadarskom ratu (1419-1423)* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1937), 59.; Dennis Romano, *Patricians and popolani: the social foundations of the Venetian Renaissance state* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987), 65-69.

⁶⁷ Dabinović, *Kotor u Drugom*, 60-61; Isti, *Kotor pod Mletačkom*, 21.; Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki*, 348.; Ista, „Pomeni kuge“, 35.

⁶⁸ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 52-53.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge“, 39.

⁷¹ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 53.

⁷² Isto.

⁷³ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge“, 34.

⁷⁴ Dabinović, *Kotor pod Mletačkom*, 127.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto, 120-131. Dok bratovština danas ima simboličku funkciju svebokeljskog simbola kulturne baštine, za vrijeme svojeg pomorskog djelovanja susjedna su mjesta poput Perasta težila odvajanju od nje kako bi se osamostalila od Kotora i ubrzala vlastiti razvoj.

⁷⁷ Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki*, 346.; Ista, „Pomeni kuge“, 32.

zahtjev jednog Kotoranina, Nikole, za vraćanjem obiteljskih posjeda, a u Nikolinu iskazu spominje se uprava „Marca Barbadica“.⁷⁸ Nije posve jasno kako je Čelebić uspjela doći do ovog zaključka. Marco Barbarigo bio je kotorskim knezom od 1422. do 1423., a umro je 1428.⁷⁹ Koterski je knez 1433. bio Antonio Pesaro.⁸⁰ Iz svega navedenog jasno je da se navedeni iskaz odnosi na 1422., kada je Marco Barbarigo knezovao gradom i kada je u njemu zaista bilo kuge. U Kotoru je postojala svijest o vodi kao mogućem izvoru zaraze: svjedočanstvo u parnici iz 1434. govori nam o tome da se za kotorske kuge 1422. čamcem išlo po vodu.⁸¹ Kuga je još jednom teško pogodila Kotor 1435.: po svjedočanstvu biskupa Marina Contarena, zajedno s njim i knezom u srpnju te godine u gradu nije preostalo više od 17 ljudi.⁸²

U Kotoru je 7. travnja 1437. osnovan Zdravstveni ured, koji će narednih stoljeća imati vodeću ulogu u bokeljskoj epidemiološkoj djelatnosti.⁸³ Mijušković pravilno ukazuje da bi točnije bilo govoriti o reorganizaciji jer je po svoj prilici Zdravstveni ured nastao na temelju već postojećeg.⁸⁴ Budući da se u travnju 1437. kuga pojavila u Dubrovniku, izgledno je da je ured reorganiziran upravo kao reakcija na ponovnu pojavu kuge u Kotoru ili u njegovu susjedstvu.⁸⁵ Odluku o osnivanju ureda općinskih nadzornika donijelo je kotorsko Malo vijeće: nadzornike su birali vlastelini, a dužnost im je bila nadgledati čistoću grada i pregledavati lica pristigla iz kugom zaraženih krajeva.⁸⁶ Nadzornici su bili ovlašteni odlučiti dopušta li se nekome ulazak u grad te istjerati svakoga kod koga je postojala sumnja da je zaražen izvan grada na razdoblje koje bi oni odredili.⁸⁷ Nadzornici su se birali svake godine o Jurjevu, istodobno kad i svi ostali gradski službenici. U slučaju da bi bili izabrani za službu, nisu je smjeli odbiti, pod prijetnjom globe od 25 perpera.⁸⁸ Ured su činila tri redovna člana i, po potrebi, dva ili više izvanredna, koji su za vrijeme trajanja svoje službe imali sva prava redovnih članova.⁸⁹

Zaštitne mjere za sprječavanje širenja kuge mogu se iščitati i iz statutarnih odredbi o održavanju čistoće ulica (naročito u toplijim mjesecima, od Uskrsa do kolovoza) i održavanju čistoće izvora Puč na cesti od Kotora do Mula.⁹⁰ Mogućim se izvorom zaraze smatralo i nepropisno klanje i skladište-

⁷⁸ Ista, *Hrišćanstvo u Boki*, 346.

⁷⁹ Adriano Cappelli, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo: dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni* (Milan: Hoepli Editore, 1998), 526.

⁸⁰ Dabinović, *Kotor pod Mletačkom*, 79.

⁸¹ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge“, 35.

⁸² Belan, *Kotorsko zavjetno svetište*, 31-32.; Blehova Čelebić, „Pomeni kuge“, 31.

⁸³ Milošević, *Boka kotorska*, 287.; Blehova Čelebić, „Pomeni kuge“, 35.

⁸⁴ Mijušković, „Osnivanje i reorganizovanje“, 26-27.

⁸⁵ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 53-54.

⁸⁶ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge“, 35.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Dabinović, *Kotor pod Mletačkom*, 83.; Mijušković, „Osnivanje i reorganizovanje“, 27.

⁸⁹ Mijušković, „Osnivanje i reorganizovanje“, 27-28.

⁹⁰ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge“, 35.; Antun Mayer, „Catarsensia“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 1* (1954): 100.

no meso, zbog čega je donesena i statutarna odredba o zabrani uvoza mesa sa strane i prodaji strvina, pod prijetnjom globe u visini od 1 perpera.⁹¹ Stvaranje preventivne infrastrukture predstavljalo je opterećenje za pučanstvo: uvedena je dodatna obveza stražarenja (vjerojatno tijekom epidemije kuge 1435.) zbog opasnosti od pljačkaških pohoda i straha od unošenja bolesti u grad, a Zdravstveni je ured zabranio pokapanje preminulih u gradu. Iz tih razloga 19. svibnja 1437. kotorsko izaslanstvo stupilo je pred Sinjoriju i zatražilo da se ta zabrana ukopa u gradu ukine i da se grad fiskalno rastereti. Tužili su se i na kneza i njegovo ophođenje, između ostaloga na njegovu samovolju u odabiru liječnika.⁹²

Mleci su odgovorili uglavnom pozitivno: dopušteno je ukopavanje u gradu, stražarenje izvan običajne mjere moralo se nadoknaditi razmjernom plaćom iz općinskih sredstava, a izbor liječnika nisu smatrali domenom kneza, nego samih Kotorana.⁹³ Da se na ovim prostorima stražarenje tada u velikoj mjeri izbjegavalo, svjedoči dubrovački biskup Antonio iz Rietija,⁹⁴ koji u pismu kotorskom biskupu Marinu Contarenu iz kolovoza 1437. ističe da se u Dubrovniku za zadnje epidemije većina plemića opredijelila za bijeg, zbog čega je sada za čuvanje grada preostalo samo šestoro plemića.⁹⁵ Kamo se bježalo? Kamo se moglo. Polja, vinogradi i obližnja brda bila su odredišta mnogih uplašanih stanovnika Kotora, dok su se obitelji brodovlasnika i kapetana sklanjale na brodove.⁹⁶ U ugovorima između suvlasnika brodova redovno se naglašavalo pravo sklanjanja obitelji na zajednički brod u slučaju pojave kuge. Najstariji sačuvani primjerak takvog ugovora u Kotoru sastavljen je 26. lipnja 1439.⁹⁷

Pučki su izaslanici Kotora 27. kolovoza 1454. prosvjedovali u Mlecima protiv pada otoka sv. Gabrijela kod Tivta pod kontrolu vlastele. Molili su da se on vrati općini jer bi u vrijeme rata ili kuge trebao služiti kao sklonište svim građanima.⁹⁸ Razumno je stoga zaključiti da je za prijašnjih valova kuge otok uistinu i bio korišten u te svrhe. Novi je val kuge harao Bokom 1455., o čemu svjedoči tadašnja zabrana Kotoranima da u bijegu od kuge dolaze u Veneciju: kotorski kapetani sa svojim brodovima nisu smjeli ulaziti u mletačke luke, a za kršenje zabrane određena je kazna od 50 libara za svaki ulazak u luku.⁹⁹ Ograničavanje je prometa i trgovine privremeno utjecalo i na stanje ljudskih prava u krajevima pod mletačkom vlašću. Mletačke su vlasti 26. lipnja 1455. uvele nekoliko ograničenja o trgovanju robljem: za dovođenje slavenskog i albanskog stanovništva na mletačke sajmove prijeti se oduzimanjem građanske časti i kaznom od sto libara, prijavitelju se ima udijeliti pola globe, a naredba ostaje na snazi sve do Božića.¹⁰⁰ Pozadina ove zabrane nije uljudbenost, već

⁹¹ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 35.

⁹² Isto, 36.; Dabinović, *Kotor pod Mletačkom*, 84.

⁹³ Dabinović, *Kotor pod Mletačkom*, 84.

⁹⁴ „Kronotaksa dubrovačkih biskupa/nadbiskupa,“ *Dubrovačka biskupija*, <https://db.hr/kronotaksa-nadbiskupa/> (posjet 10.3.2023.)

⁹⁵ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 36.

⁹⁶ Kovijanić, Stjepčević, *Културни живот*, 13.

⁹⁷ Isto, 13-14.; Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 41-42.

⁹⁸ Čremošnik, „Kotorski dukali,“ 172-175.; Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 41.

⁹⁹ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 36.

¹⁰⁰ Ljubić, *Listine*, Knj. 10, 60.; Dabinović, *Kotor pod Mletačkom*, 111-112.

opasnost od kužne zaraze koju dovođenje stanovništva raznovrsnog podrijetla uzrokuje: tako se navodi u samom dokumentu, a božićni istek zabrane i nastavak trgovine robljem motiviran je manjom vjerojatnošću izbivanja epidemija za zimskog doba.¹⁰¹ Zabrana za pristajanje ponavlja se i 1456., ali te se godine proširila na sve Slavene i Albance.¹⁰² Izaslanici su kotorskog pučanstva u Mlecima ponovno molili za povratak otoka sv. Gabrijela kotorskoj općini 14. lipnja 1458., opet se pozivajući na ratno i kužno stanje.¹⁰³ Pučane je zasigurno brinula mogućnost da se kuga na Kotor proširi s dubrovačkog područja, gdje je harala od 1456. do 1459.¹⁰⁴ Kuga je u Dubrovniku izbila i između 1464. i 1466.¹⁰⁵ Budući da se radi o razdoblju nakon osmanskog osvajanja Bosne 1463., izvjesno je da su kugu u Dubrovnik donijele izbjeglice, no nije jasno kolika je vjerojatnost da se širila na područje Boke kotorske jer izravnog spomena kuge u kotorskoj komuni u tom razdoblju nema.

Ukoliko su procjene o stanovništvu Kotora za 1420. temeljene na broju kuća i gradskim prihodima točne, Dabinović procjenjuje da je sasvim moguće da se zbog strašnog kužnog pomora i iseljavanja iz Kotora između 1420. i 1475. stanovništvo kotorske komune prepolovilo s oko deset tisuća na oko pet tisuća.¹⁰⁶ Uz to, treba istaknuti da je bilo i značajnog iseljavanja: za vrijeme treće i četvrte grbaljske bune Stjepan Vukčić Kosača mamio je Kotorane u Herceg-Novi, a obrtnici su bježali iz grada zbog stradanja od tegobnog stražarenja po gradskim zidinama.¹⁰⁷ Ulogu u okretanju stanovništva kotorske komune prema Herceg-Novome imala je i odluka o ukidanju velikog nedjeljnog kotorskog sajma 1433. Zabrana je donesena iz vjerskih razloga, na agitiranje kotorskog biskupa Marina Contarena i propovjednika Nikole Zadranina u Malom vijeću, ograničujući sajam na predmete dnevne upotrebe.¹⁰⁸ Jenjavanje kotorske trgovine nagnalo je seljake kotorske komune na trgovanje na sajmu u Herceg-Novom, gdje se nedjeljom okupljalo sve više ljudi.¹⁰⁹

U 14. i 15. stoljeću Kotorani i ostali Bokelji migrirali su u značajnoj mjeri u Dubrovnik, Veneciju i Apuliju.¹¹⁰ U Boki je, naravno, bilo i doseljavanja¹¹¹, ali zbog nedostatka preciznih podataka nemoguće je utvrditi migracijski saldo koji bi precizno odredio koliku je ulogu u smanjenju broja stanovnika iseljavanje igralo u odnosu na kužne pomore. Zanimljiva je usporedba s Dubrovnikom, koji je u tom razdoblju bilježio značajan demografski rast bez obzira na kužne pomore (koji su, doduše, pogađali Dubrovnik drugačijim intenzitetom nego Kotor).¹¹² Još jedna epidemije kuge u Dubrovniku dogodila

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 36.

¹⁰³ Čremošnik, „Kotorski dukali,“ 182-186.

¹⁰⁴ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 54.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Dabinović, *Kotor pod Mletačkom*, 104.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Isto, 82-83.

¹⁰⁹ Isto, 94.

¹¹⁰ Isto, 106.

¹¹¹ Isto, 105-112.

¹¹² Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 13, 54.

se 1482. godine.¹¹³ Moguće je da su kugu na dubrovačko područje tada donijele izbjeglice: upravo 1482. godine Osmanlije osvajaju Herceg-Novi, čime su završili osvajanje Hercegovine i učvrstili svoju prisutnost u Bokokotorskom zaljevu.¹¹⁴ Mogućnost je tim veća jer znamo da su za vrijeme osmanskog opsjedanja grada Herceg-Novi 1481. pogodile dvije jake kuge.¹¹⁵

Izbijanje Mletačko-osmanskog rata 1499. godine odredit će u mnogočemu sudbinu zaljeva u idućih dvjesto godina. Po njegovu završetku, početkom 1503. godine, utvrđena je granica između Mletaka i Osmanlija u Boki kotorskoj, koja je prepolovila zaljev linijom Oštra – Verige. Valja napomenuti da je granica bila izrazito isprekidana (naročito na području Risanskog zaljeva): Đurići, južni dio Kostanjice, Lipci, Strp, Perast i Ljuta bili su pod mletačkom upravom, dok su Morinj, Risan i Orahovac bili pod osmanskom upravom.¹¹⁶ Zbog nedostatka protukužnih mjera u Osmanskom Carstvu bokeljski će krajevi pod Osmanlijama biti značajno ugroženiji od svojeg susjedstva pod Mlečanima.¹¹⁷

4. Valovi kuge od Mletačko-osmanskog primirja 1503. do potpuna osamostaljivanja Perasta

Da se bolest koristila i u tržišnim nadmetanjima, pokazuje nam zanimljiv slučaj iz rujna 1503. Naime, Dubrovčani se tada žale da se Kotoranima ne smije dopustiti prodaja soli u Risnu jer u njihovim krajevima hara kuga.¹¹⁸ Teško je procijeniti koliko je u toj ocjeni iskrene brige o epidemiološkoj situaciji, a koliko koristoljublja. Moguće je da su iza dubrovačke diplomatske akcije stajali isti osvetnički motivi koji su Mletke nagnali da Dubrovčanima zabrane pristajanje u Veneciji 1400., u doba kuge u Dubrovniku. Dubrovački se afinitet prema Kotoranima jasno ilustrira njihovom ranijom korespondencijom s Venecijom, u kojoj se brane od legitimnih kotorskih optužbi o planiranju ekspanzije na Herceg-Novi i Dračevicu, pri čemu između ostalog navode: „Lažu Kotorani, i herceg zna predobro da lažu, jer je sam rekao, da se Juda morao roditi u Kotoru“.¹¹⁹

Kuga se u Kotoru svakako pojavila 1503., po završetku Mletačko-osmanskog rata. Nodilo prenosi izvještaj dubrovačkog kroničara, prema kojemu je pomor u Kotoru izbio 19. lipnja. U roku od pet dana u gradu je pomrlo 400 ljudi; uz to, mnoge su osobe pomrle i na okolnim imanjima.¹²⁰ Na bolest se nadovezala i strašna glad od koje se umiralo „više nego od kuge“. Tom je prilikom Dubrovnik pomogao Kotoru dvopekrom i pšenicom.¹²¹ Na strašno stanje

¹¹³ Isto, 56.

¹¹⁴ Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba Osmanlijske vlade* (Sarajevo: Naklada J. Studničke i druga, 1913), 19-20.; Zloković, „Турци у Херцег-Новоме,“ *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 2 (1970): 56-57.

¹¹⁵ Zloković, *Турци у Херцег-Новоме*, 56.

¹¹⁶ Milošević, *Boka kotorska*, 11-19.

¹¹⁷ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 236.

¹¹⁸ Dabinović, *Kotor pod Mletačkom*, 67.

¹¹⁹ Isto, 37.

¹²⁰ Milošević, *Boka kotorska*, 292.; Nodilo, *Annales Ragusini*, 92.

¹²¹ Nodilo, *Annales Ragusini*, 92.

u gradu upućuju i tadašnje oporuke.¹²² Primjerice, oporuka Petruše Branković iz Kotora nastala sredinom¹²³ 1503. pisana je u žurbi i bez propisanih formaliteta. Budući da nije mogla pronaći kancelara, pozvala je svog ispovjednika Tripuna Bizantija i diktirala mu oporuku u turobnoj atmosferi epidemije koja je na njezine oči odnijela njezina sina, snahu i unučad. I ostali su ukućani već bili zaraženi. Pozvani i imenovani svjedoci nisu potpisali ispravu, vjerojatno zato što su se plašili zaraze u kući umiruće. Još je potresnija priča o nastajanju oporuke Lucije Smoljanić, datirane 11. listopada 1503., koja je s balkona morala dozivati i moliti potpisnike jer nitko nije želio kročiti u njezinu okuženu kuću. Ona je također morala zamoliti crkveno lice da joj napiše oporuku jer je bilo nemoguće pronaći notara. S obzirom na to da su bili na usluzi unesrećenima, ne čudi što je veliki pomor pogodio i crkvena lica. Prvenstveno je stradao niži kler koji je bdio uz oboljele, dok se viši kler mogao držati po strani.¹²⁴

Budući da su se žalili na Kotorane, valjalo bi se na trenutak vratiti Dubrovčanima i epidemiološkoj slici u njihovoj Republici. Kuga je 1503. pogodila Koločep, Šipan, Pelješac i Konavle, ali nije ušla u sam grad.¹²⁵ Posebno je zanimljiv događaj koji se zbio 3. kolovoza 1503. Zdravstveni su službenici Dubrovnik tada ispitali brod koji se vraćao sa sajma u Bakru. Budući da je na brodu bio i jedan Kotoranin, zbog opasnosti od širenja zaraze svi su se članovi posade morali zakleti da on u protekla dva mjeseca nije posjetio Kotor.¹²⁶ Na osnovi navedenih podataka može se zaključiti da su Dubrovčani kao vještiti trgovci svoje optužbe temeljili na barem djelomično istinitim tvrdnjama. No, s obzirom na to koliko je Risan geografski bliže tada zaraženom Kotoru nego Dubrovniku, kao i na to da je u samoj Dubrovačkoj Republici tada bilo kuge, teško je zamisliti da uspostavljanje trgovačke dominacije nije bilo bar djelomičan motiv takve diplomatske akcije Dubrovčana. Na umu treba imati i da je Risan tada već pao pod Osmanlije, koji nisu imali nikakve protukužne zakone. To nam dodatno potvrđuje zaključak da kužne epidemije nikada nisu zaustavljale dubrovačku trgovinu, iako su smanjivale njezin opseg.¹²⁷ Budući da ni Dubrovčani ni Bokelji nisu mogli namiriti prehrambene potrebe svojeg stanovništva bez uvoza, nisu imali druge no trgovati s dalekim krajevima poput Levanta, koji su bili veliki izvori zaraze.¹²⁸

Na inicijativu gradskog blagajnika 1504. godine pokrenula se istraga oko oporuke Lucije Smoljanić, zbog sumnje u njezinu validnost.¹²⁹ Kotorani su se u vrijeme epidemije okretali pobožnosti i oporučno ostavljali značajna sredstva Crkvi. Povećanje pobožnosti za vrijeme epidemije zabilježeno je i za vrijeme

¹²² Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 38-39.

¹²³ Isto, 38.; Milošević, *Boka Kotorska*, 292. Čelebić navodi 10. srpnja 1503., Milošević navodi 10. lipnja 1503.

¹²⁴ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 36-37.

¹²⁵ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 143-146.

¹²⁶ Isto, 145.

¹²⁷ Isto, 236.

¹²⁸ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 108-109.; Zloković, „Zdravstvene ustanove,“ 165.

¹²⁹ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 38-39.

crne smrti u Dubrovniku.¹³⁰ Čelebić tumači da je uzrok osporavanja oporuka oportunitizam gradskih vlasti, koje su isticale nepoštovanje zakonske procedure da bi se domogle imetka koji im je izmicao¹³¹, dok Ravančić sličnu situaciju za vrijeme crne smrti u Dubrovniku tumači mogućnošću da je i Crkva u kriznim vremenima gledala kako bi mogla proširiti svoje posjede.¹³² Istina je vjerojatno negdje u sredini: jasno definirana zakonska procedura sastavljanja oporuke u doba epidemije nije mogla biti poštovana. Ona navodi dva obvezna svjedoka: za iznose do sto perpera uz svjedoke bio je dovoljan i jedan sudac ili auditor iz Kotora. Za ostavštinu vrijednosti veće od sto perpera oporučitelj je mogao sastaviti oporuku svojeručno. Ako je bio nepismen, uz dva je svjedoka oporuku pisao gradski notar ili kancelar.¹³³ Budući da nije poznato da je u Kotoru done-sena posebna zakonska mjera za oporuke napisane u vrijeme kuge kao što je učinjeno u Dubrovniku¹³⁴ 1465., gradske su vlasti mogle osporiti brojne oporuke napisane u kužno doba i legalističkim sredstvima priskrbiti imetak gradskoj blagajni. S druge strane, budući da su ulogu notara u krizno doba prvenstveno preuzimali svećenici, izvjesno je da je barem netko od njih nekada Crkvi prepisao veći dio pokojnikove ostavštine nego što je ovaj svojevolumno naumio.

I u 16. stoljeću kuga se nastavila koristiti kao političko sredstvo. Peraštani su tijekom 16. stoljeća imali snažne tendencije za osamostaljivanjem i odvajanjem od Kotora, budući da je nezavisnost smatrana preduvjetom daljnjeg trgovačkog razvoja.¹³⁵ Peraštani se 1512. Veneciji žale da ih tlače Kotorani. Kao jedan od svojih zahtjeva navode da pri povratku iz zdravstveno sumnjivih krajeva ne žele biti primorani odlaziti sve do Kotora, već žele da im glavar Perasta može izdati potrebne isprave.¹³⁶ Kuga je 1526. i 1527. bjesnila u Dubrovniku. U Dubrovniku je tada kao kužni liječnik radio Kotoranin Ivan Mednić.¹³⁷ Kužni su liječnici bili posebni liječnici specijalizirani za rezanje bubona, a Dubrovnik se njihovom upošljavanju okretao zbog nedostatka klasičnih školovanih liječnika i kirurga u vremenima pomora.¹³⁸ Budući da o njima nema spomena, u domeni nagađanja ostaje pitanje je li u Kotoru, kao u Dubrovniku, bilo uposlenih kužnih liječnika. Njihovom se upošljavanju ne bi moralo okrenuti uz dostatan broj tradicionalno školovanih liječnika i kirurga, ali nije izgledno da su u vremenima kužnih pomora postojeći kadrovi bili dostatni. Mednić je za svoga službovanja u Kotoru radio kao kirurg.¹³⁹ Na osnovi toga možemo zaključiti da je (barem u Dubrovniku) i klasično školovano osoblje bilo upošljavano na to specijalističko radno mjesto, za koje su možda bili i prekvalificirani.

Mednić je svakako imao pune ruke posla. Epidemija koja je izbila 1526.

¹³⁰ Ravančić, *Vrijeme umiranja*, 98-99.

¹³¹ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 39.

¹³² Ravančić, *Vrijeme umiranja*, 86-87.

¹³³ Blehova Čelebić, „Pomeni kuge,“ 38.

¹³⁴ Ista, *Hrišćanstvo u Boki*, 352.

¹³⁵ Milošević, *Boka Kotorska*, 173-174.

¹³⁶ Isto, 173.

¹³⁷ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 174-175.; Kovijanić, Stjepčević, *Культурни живот*, 33.

¹³⁸ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 84-85.

¹³⁹ Isto, 175-176.; Kovijanić, Stjepčević, *Культурни живот*, 33.

najgora je epidemija koja je pogodila Dubrovnik još od dolaska crne smrti u grad 1348. Procjenjuje se da se Republika suočila s demografskim gubitkom od dvadesetak tisuća stanovnika.¹⁴⁰ Ne čudi stoga što don Niko Luković nestanak kuge u Kotoru pripisuje čudotvornom djelovanju blažene Ozane Kotorske.¹⁴¹ Ipak, ne treba pretpostaviti da je Kotor preživio ovu bolest ostavši neoštećen: popis iz 1525. navodi da je u gradu živjelo 4600, a u cijeloj kotorskoj općini 5000 stanovnika, dok popis iz 1528. navodi brojke od 3771 stanovnika u gradu i 5453 stanovnika u općini.¹⁴² Ova se demografska promjena prilično pravilno poklapa sa scenarijem kužnog pomora srednjeg razmjera i bježanjem gradskog stanovništva u okolicu. Izostanak kataklizmičkih posljedica kužne epidemije kakve su Kotorani tada zasigurno imali u sjećanju ili predaji, a u danom su času bile prisutne u bliskom im susjedstvu, osvjetljava nadnaravno tumačenje događaja. Kuga se u Herceg-Novom pojavila 1531., o čemu govori odobrenje dubrovačkog Senata datirano 19. listopada.¹⁴³ U njemu je dubrovačkom prodavaču soli u Herceg-Novome odobreno da zbog pojave oštire kuge u Herceg-Novome može na svoje mjesto postaviti koga god želi. U proljeće 1532. proširila se kuga i na područje Kotora.¹⁴⁴ Ove epidemije osvjetljavaju blagi demografski pad koji je uslijedio: 1533. popisano je u Kotoru 3536 stanovnika.¹⁴⁵ Nije isključeno da se upravo iz bokeljskih krajeva kuga tada proširila na Dubrovnik, gdje je harala 1533.¹⁴⁶ Nakon što je splasnula kužna kriza, Kotor bilježi kontinuirani demografski rast: 1559. godine gradska populacija brojala je 4816 stanovnika.¹⁴⁷

Kuga ponovno bjesni u Boki kotorskoj za vrijeme Ciparskog rata 1570. - 1573.¹⁴⁸ Izbijanje epidemije na početku rata otežalo je vojnu suradnju Kotorana i Vlatka Kosače, kojega je mletačko Vijeće desetorice poslalo kao posebnog kondotjera, zapovjednika plaćeničke vojske.¹⁴⁹ Zaraza se pojavila među vojnicima galija dovedenih radi obrane zaljeva u kolovozu 1571.¹⁵⁰ Kuga je toliko opustošila Kotor da su pri svojem pljačkaškom pohodu francuski najamnici danima ulazili u gradske kuće koje je kuga lišila svih stanara i odnosili najskupćenije predmete iz njih.¹⁵¹ Žestina je kuge u ovo doba bila tolika da su 1572.

¹⁴⁰ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 57.

¹⁴¹ Niko Luković, *Blažena Ozana Kotorka: (1565-1965)* (Kotor: Biskupski Ordinarijat, 1965), 68. Ozana Kotorska bila je dominikanka trećoredica poznata po svom isposničkom životu. Papa Pio XI. proglasio ju je blaženom 1927. godine.

¹⁴² Milošević, *Boka Kotorska*, 97-98. Milošević sumnja u preciznost ovih brojki, a demografski pad pripisuje raznovrsnim i primitivnim metodama skupljanja podataka. No, Milošević u svojem komentaru (i u cijeloj knjizi općenito) uopće ne spominje kugu iz 1526. godine, kao ni onu koja je harala između 1531. i 1532. godine. Kada se te epidemije uzmu u obzir, demografske se kretanje čine prilično pravilnima.

¹⁴³ Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,“ 117-118.

¹⁴⁴ Isto.

¹⁴⁵ Milošević, *Boka Kotorska*, 97-98.

¹⁴⁶ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 180-181.

¹⁴⁷ Milošević, *Boka Kotorska*, 97-98.

¹⁴⁸ Isto, 64.

¹⁴⁹ Isto, 66.

¹⁵⁰ Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,“ 118.; Milošević, *Boka Kotorska*, 68.

¹⁵¹ Milošević, *Boka Kotorska*, 67.

svi kanonici u Kotoru umrli.¹⁵² Tom su prilikom nestali ili uništeni mnogi stari dokumenti u biskupskom ordinarijatu.¹⁵³ Diplomatski izvještaji svjedoče da je, osim u Kotoru, veliki pomor vladao i u Herceg-Novom.¹⁵⁴ Pogodenost bolešću bila je važan čimbenik prebacivanja mletačkih snaga iz Herceg-Novog u Kumbor, koji su Mleci 1572. uspješno osvojili.¹⁵⁵ Te godine zabilježen je i prvi spomen lazareta u Kotoru; nalazio se izvan vrata od Gurdića, vjerojatno je postojao i ranije.¹⁵⁶ Uz njega je postojao još jedan lazaret na području Dobrote.¹⁵⁷ Kotorški Hospital sv. Roka prvi se put spominje 1574. godine.¹⁵⁸ Iako ne znamo kada je točno osnovan, valja primijetiti da na njegov spomen nailazimo neposredno nakon pohare kuge u Kotoru. Razumno je pretpostaviti da to nije slučajno, već da je hospital (kao i Hospital sv. Križa i Hospital sv. Duha) osnovan kao reakcija na novo izbijanje kužne epidemije u Kotoru.

Posljedice ovih teških vremena snažno su se osjećale. Rat i kuga desetkovali su stanovništvo Kotora, što potvrđuju popisi prije i poslije Ciparskog rata. Prema zadnjem, prijeratnom popisu iz 1559. godine, Kotor je imao 4816 stanovnika, dok je 1576. taj broj pao na 1510 stanovnika.¹⁵⁹ Duboko je pogođen i kler, a franjevački red u Kotoru bio je gotovo sasvim uništen. Kotorani su zbog toga 1577. tražili odobrenje za osnivanje nepotpunog kolegija isusovaca od četiri osobe, koji im je i odobren.¹⁶⁰ Senat je 1587. prihvatio pravilo da tijekom poduzimanja mjera opreza protiv kuge stražare po jedan plemić i jedan pučanin.¹⁶¹ Kuga je harala Hercegovinom 1599. i 1600., a proširila se i u osmanske bokeljske krajeve Herceg-Novog i Risna.¹⁶² O sljedećoj pojavi zaraze u gradu podno Orjena svjedoči odluka dubrovačkog Senata od 26. veljače 1611. da se obustavi sva razmjena Dubrovčana s kršćanima i muslimanima Herceg-Novog.¹⁶³ U lipnju 1617. u Kotoru je otkrivena kuga na lađama koje su doplovile iz Albanije, nakon čega je u ovim primorskim krajevima povremeno bilo kuge tijekom sljedeće dvije godine.¹⁶⁴ Kuga je ponovno unesena u Boku u ljeto 1622. brodovima koji su ukrcali teret u Albaniji. Kotorški je knez 4. rujna javio da je bolesti podleglo troje ljudi u Perastu i jedna osoba u Tivtu.¹⁶⁵ Dobrim i savjesnim postupanjem za vrijeme ove epidemije u Kotoru i okolici gradski liječnik Francesco Grasso zaslužio je da mu se 23. listopada 1623. službovanje u Kotoru produži na još jednu godinu.¹⁶⁶ Moguće je da je ta epidemija nagnala Kotorane da pokušaju poboljšati sanitarne

¹⁵² Belan, *Kotorsko zavjetno svetište*, 32.

¹⁵³ Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki*, 354.

¹⁵⁴ Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,” 118.

¹⁵⁵ Milošević, *Boka Kotorska*, 69.

¹⁵⁶ Lalošević, „Mletački lazareti,” 176.

¹⁵⁷ Milošević, *Boka Kotorska*, 288.

¹⁵⁸ Kovijanić, Stjepčević, *Културни живот*, 16.

¹⁵⁹ Milošević, *Boka Kotorska*, 98.

¹⁶⁰ Isto, 247.

¹⁶¹ Isto, 118.

¹⁶² Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,” 119.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ Isto, 120.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Kovijanić, Stjepčević, *Културни живот*, 40.

uvjete u svome gradu. Zbog malih su dimenzija postojećih lazareta Kotorani još 1622. dokazivali Veneciji potrebu za izgradnjom novog i prostranijeg lazareta zbog velike količine robe koja dolazi iz osmanskih krajeva, ali Republika nije bila uvjerena.¹⁶⁷ Lazaret se 1623. nalazio i na otoku sv. Gabrijele kod Tivta, ranije korištenom kao sklonište u bjekstvima mještana pred kugom.¹⁶⁸

U nekoliko crnogorskih sela izbila je 1629. epidemija kuge.¹⁶⁹ Mletačke su vlasti brzo reagirale na izbijanje epidemije sanitetskim mjerama i nije zabilježeno širenje zaraze na priobalje.¹⁷⁰ Providur nije bio jedini koji je donosio sanitetske mjere u Boki kotorskoj. Peraštani su upravnu nezavisnost izborili 1580-ih, dobivši za svoje mjesto i okolna naselja (Strp, Lipci, Đurići, Kostanjica...) status općine i osnovavši vlastitu pomorsku bratovštinu.¹⁷¹ Upravnu su samostalnost Peraštani iskoristili i da očuvaju dobro zdravstveno stanje svoga kraja i 1629. reagirali su na prijetnju iz crnogorskog zaleđa. Mali je zbor peraške općine pri svojem zasjedanju u crkvi sv. Nikole 17. studenog 1629. donio zdravstveno-regulatornu odredbu o zabrani ulaska na osmansko područje zbog prijetnje zaraze: prekršitelj se ima kazniti tako što plaća 20 dukata, barka mu se spaljuje, cijela obitelj podvrgava karanteni, a uz to će platiti i trošak za dvojicu ljudi koji će ih čuvati.¹⁷² Peraštani su crkvenu samostalnost stekli 1634., isposlovavši dokinuće kotorskog prava patronata nad opatijom sv. Jurja, čime su stekli potpunu neovisnost od Kotora.¹⁷³

5. Valovi kuge od potpunog osamostaljivanja Perasta do kraja Morejskog rata

Mlečani su za vrijeme svoje uprave nad Kotorom koristili svaku prigodu za sužavanje stečene i obećane kotorske autonomije, osnažujući ovlasti providura (ranije kneza) kao središnje političke ličnosti.¹⁷⁴ Mletačka je centralizacija zahvatila i kotorsko zdravstvo, pa od 1637. kotorski providur postaje član gradskog Zdravstvenog ureda, koji je od 1437. djelovao isključivo prema odlukama triju kotorskih plemića.¹⁷⁵ Iako je i ranije imao izvjesne ingerencije kao izvanredni član i nadzorni organ, ovim je činom providur izravno uklopljen u Zdravstveni ured. U kasnijem zapisniku kotorskog vijeća ova se odluka komentira uz zajedljivu opasku da je „postalo neizvjesno jesu li umanjene ili uvećane prerogative kotorske općine“.¹⁷⁶ Mali je zbor peraške općine 20. siječnja 1642. donio dodatne odredbe kojima stražarima uvjetuje bezuvjetnu poslušnost, a prijestupnicima koji se odluče poći na sumnjiva mjesta prijeti se spaljivanjem

¹⁶⁷ Milošević, *Boka Kotorska*, 288.

¹⁶⁸ Isto, 290.; Zloković, „Zdravstvene ustanove“, 158.

¹⁶⁹ Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom“, 120.

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ Milošević, *Boka Kotorska*, 174.; Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 184.

¹⁷² Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 163.

¹⁷³ Isto, 99.

¹⁷⁴ Milošević, *Boka Kotorska*, 83-87.

¹⁷⁵ Isto, 86-87.

¹⁷⁶ Isto, 87.

barke.¹⁷⁷ U siječnju 1642. kotorski providur Anzolo Cabriel zabranio je mletačkim podanicima u Boki svako prometovanje i razmjenu robe s Crnom Gorom, Albanijom, Grbljem (gdje se pojavila kužna bolest uz znatan postotak smrtnosti) i osmanskim krajevima općenito (uključujući one u Boki).¹⁷⁸ Cabriel ponavlja iste odredbe u veljači 1644., s osobitim obzirom na prometovanje s Herceg-Novim jer je kuga doprla u blizinu od jedne milje od grada.¹⁷⁹ I Dubrovčani su tada zbog haranja kužne zaraze zabranili promet s Herceg-Novim.¹⁸⁰

Izbijanjem Kandijskog rata (1645. - 1669.) Boka je opet postala žarište oružanih sukoba, što je negativno utjecalo na epidemiološku sliku kraja.¹⁸¹ Duga je kužna epidemija pogodila hercegnovski kraj 1647. godine, zadržavši se u njemu više od godinu dana.¹⁸² U samom Herceg-Novom bilo je u listopadu 1647. 28 zaraženih domova, a u studenom još devet njih. Krajem 1648. godine u hercegnovskom predgrađu bilo je već 40 okuženih kuća. U samom su gradu bile 42 okužene kuće, a po selima ih je bilo 200. U jesen 1657. u Dubrovnik stiže glas da Herceg-Novim opet hara kuga, ali nema obavijesti o njezinim posljedicama.¹⁸³ U rujnu 1659. kuga je ponovno unesena u Herceg-Novu, nakon povratka pomoraca s plovidbe po albanskom primorju.¹⁸⁴ Kotorski providur Frano Orio u prosincu 1660. zabranjuje prekomorsko prometovanje s Bračom zbog pojave kuge na ondašnjem području.¹⁸⁵ Mletački hajduci unijeli su svojim upadima u Hercegovinu kugu u Herceg-Novu 1662. godine.¹⁸⁶ Da je sredinom 17. stoljeća neke vrste sanitetske organizacije u osmanskim bokeljskim krajevima ipak bilo, svjedoči dubrovački špijun Miho Kuveljić. On navodi da su prikužnici (sanitetski činovnici) pregledavali mrtvace i određivali sanitetske mjere i da se dezinfekcija vršila ventizanjem (provjetranjem).¹⁸⁷ Učestalo izbijanje epidemija kuge u osmanskim bokeljskim krajevima navodi na propitivanje učinkovitosti mjera ovog organa. Zbog aljkavosti osmanske protukužne logistike, u onoj mjeri u kojoj se o njoj uopće može govoriti, izgledno je da su prikužnici djelovali kao kužni vatrogasci i pokušavali spasiti što se spasiti dalo u času izbijanja epidemije. Iz devetnaestostoljetnog kalendara Kotorske biskupije saznajemo da je kuge na području Kotora bilo 1663.¹⁸⁸ Tome u prilog govori i podatak da je te godine veći kužni pomor bio u livanjskom kraju.¹⁸⁹ Uzevši u obzir da je kuge godinu ranije bilo na susjednom hercegnovskom području, nema razloga za sumnju u njezino širenje na područje Kotora naredne godine.

Veliki je potres pogodio Dubrovnik 1667., a posljedice potresa osjetile su se

¹⁷⁷ Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 163.

¹⁷⁸ Isto, 162.

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,“ 120.

¹⁸¹ Milošević, *Boka Kotorska*, 72-77.

¹⁸² Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,“ 121.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 162.

¹⁸⁶ Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,“ 121.

¹⁸⁷ Zloković, „Zdravstvene ustanove,“ 156.

¹⁸⁸ Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki*, 354.

¹⁸⁹ Jolić, „Zarazne bolesti,“ 191.

i u Boki, prvenstveno na oštećenjima građevina. Od samog potresa poginulo je u Kotoru oko 100 ljudi, a u Perastu do 20.¹⁹⁰ Ljudskih žrtava nije bilo u Herceg-Novome.¹⁹¹ U dubrovačkom zaleđu zabilježen je val kuge u razdoblju od 1667. do 1670.¹⁹² Jasno je stoga zašto je izvanredni kotorski providur 1667. zabranio svako općenje i razmjenu robe s osmanskim područjem, pod prijatnom smrtno kazne, od zabrane izuzevši samo jestvene stvari.¹⁹³ Dubrovčani su za potrebe obnove grada doveli radnike s Apeninskog poluotoka i iz neposrednog osmanskog zaleđa.¹⁹⁴ Iako bi se moglo pomisliti da će zbog većeg optjecaja stanovništva iz zaraženog područja doći do širenja kužne zaraze, ona se na dubrovačkom području pojavila tek 1670., i to isključivo na otoku Šipanu.¹⁹⁵ Stroge su mjere bile na snazi u Boki kotorskoj i 1668. godine, osobito za lađe. Donesene su zbog mogućnosti da pomorci stupe u kontakt s dalekim okuženim engleskim i francuskim krajevima, gdje je epidemija kuge ostavila strašne posljedice.¹⁹⁶ U pitanju je zasigurno širenje glasa o Velikoj londonskoj kugi, koja je u razdoblju od 1665. do 1666. oduzela do 80 tisuća života u engleskoj prijestolnici.¹⁹⁷ U jeku rata i ovih ugroza, 1668. nailazimo na prvi spomen kotorske Vojne bolnice.¹⁹⁸ Pola stoljeća nakon što su izrazili potrebu za njegovom gradnjom, Kotorani su 1673. dočekali zidanje novog i znatno većeg lazareta na ušću rijeke Škurde.¹⁹⁹ U proljeće 1676. izbila je nova epidemija kuge u Herceg-Novom i Dračevici, odnijevši 62 života.²⁰⁰

Epidemija je još jednom utjecala na tijek raznih zbivanja u Morejskom ratu (1684. - 1699.), natjeravši Mletke na odgađanje napada na Herceg-Novi, koji je umjesto 1684. opsjednut 1687., kada je i osvojen.²⁰¹ Uspješan je otpor kugi pružen 1690. godine, kada se pojavila u Orahovcu i Ljutoj, pri čemu je za raskuživanje korišten i otočić Gospe od Škrpjela.²⁰² U ovo doba postojala je korespondencija između kotorskih i dubrovačkih vlasti, pa je tako Dubrovački senat 3. siječnja 1690. obavijestio mletačke vlasti u Kotoru o izbijanju kužne epidemije u okolici Ljubinja.²⁰³ Kotorske su pak vlasti obavještavale Dubrovčane o pojavama kuge na crnogorskim i albanskim područjima.²⁰⁴ Manje je uspjeha u zaustavljanju kuge

¹⁹⁰ Milošević, *Boka Kotorska*, 76.

¹⁹¹ Isto, 77.

¹⁹² Marić, „Epidemije kuge u dubrovačkom zaleđu tijekom 17., 18. i 19. stoljeća i protuepidemijske mjere na dubrovačkoj granici,“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 62 (2020): 173.

¹⁹³ Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 162.

¹⁹⁴ Relja Seferović, „Radovi na dubrovačkom vodovodu od velikog potresa 1667. godine do pada Dubrovačke Republike.“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 40 (2016): 143-144.

¹⁹⁵ Kralj-Brassard, „Grad i kuga,“ 124.

¹⁹⁶ Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 161-162.

¹⁹⁷ Byrne, *Encyclopedia of the Black Death*, 217-218.

¹⁹⁸ Kovijanić, Stjepčević, *Културни живот*, 16.

¹⁹⁹ Milošević, *Boka Kotorska*, 288.

²⁰⁰ Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,“ 122.

²⁰¹ Milošević, *Boka Kotorska*, 79-80.

²⁰² Isto, 293.; Butorac, *Gospa od Škrpjela*, 79.

²⁰³ Kralj-Brassard, „Grad i kuga,“ 132-133.

²⁰⁴ Isto, 163.

tada imala Dubrovačka Republika: 1691. posljednji je put kuga prodrla u urbano središte Dubrovnika.²⁰⁵ Kraj je Morejskog rata 1699. označio i formalno-pravno sjedinjenje dotadašnjih osmanskih područja u Boki kotorskoj (sjeverozapadni dio zaljeva, Morinj, Risan i Orahovac) s Mletačkom Republikom.²⁰⁶ Iznimka je bila Sutorina, koja je od 1701. služila kao osmanski koridor i odvajala Dubrovnik od mletačkih posjeda. Iako su Mlečani za vrijeme rata zauzeli i Sutorinu i dio Hercegovine (Čitluk, Trebinje, Klobuk, Popovo polje i Gabelu), morali su se odreći tih područja zahvaljujući uspješnoj dubrovačkoj diplomatskoj akciji.²⁰⁷

Po Mijuškoviću, vojna bolnica u Herceg-Novom izgrađena je čim su Mleci zavladaali gradom.²⁰⁸ Nije jasno misli li se ovdje na 1687., kada je grad osvojen, ili 1700., kada je formalno pripojen Republici. Za neke druge zdravstvene ustanove nema takvih nedoumica. Ubrzo po završetku Morejskog rata 1699. i formalnog pripojenja Herceg-Novog Mlecima izgrađen je u njemu 1700. lazaret, ispod katoličke crkve sv. Antuna, jugozapadno od kule Burovića, na putu prema Toploj.²⁰⁹ Za razliku od Mletaka, Osmanlije za svoje vladavine u Boki nisu imali lazarete, već su koristili onaj u Valdanosu u ulcinjskom kraju.²¹⁰ Nedugo nakon osnivanja hercegnovskog lazareta dekretom natprovidura i providura zaduženog za zdravstvo od 19. svibnja 1701. godine dana mu je prednost u odnosu na kotorski lazaret: zabranjeno je izdržavanje kontumacije brodova u bilo kojem mjestu Dalmacije i Boke, izuzev u lazaretima Splita i Herceg-Novog.²¹¹ Ova je odluka teško ekonomski pogodila Kotor, zbog čega je gradsko Veliko vijeće uputilo prigovor Veneciji, pozivajući se na stare privilegije. Iako je prigovor odbijen, Kotorani su u svojem obrazlaganju naveli niz argumenata koji su naveli Mletke da kasnijih godina izvrše određene promjene u razvijanju bokeljske karantenske infrastrukture.²¹² Između ostalog, naveli su Kotorani da hercegnovski lazaret nema luke, zbog čega bi pristajanje moglo biti moguće samo po mirnom moru, a zbog nedostatka luke brodovi bi bili prisiljeni držati robu sve dok ne prođe raskužno razdoblje, što bi uzrokovalo velike štete.²¹³ Upravo zbog neprikladnosti lokacije lazareta odluka o zabrani iz 1701. nikada nije provedena.²¹⁴

6. Zadnji valovi kuge u Boki kotorskoj

Brodovi koji su izvršili sve propisane zdravstvene preglede u hercegnovskom lazaretu često su tražili da raskužno razdoblje provedu na drugim mjestima, napose Bijeloj i otočiću Gospe od Škrpjela. Peraški kapetan Grgo Burović tra-

²⁰⁵ Isto, 115-117.

²⁰⁶ Lovorka Čoralić, „Boka kotorska u doba Morejskoga rata (1684-1699)“, *Kolo* 3 (2001): 5-22.

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Mijušković, „Osnivanje i reorganizovanje“, 157.

²⁰⁹ Lalošević, „Mletački lazareti“, 178.; Zloković, „Zdravstvene ustanove“, 156-157.; Mijušković, „Hercegnovski lazaret“, 5.

²¹⁰ Milošević, *Boka Kotorska*, 290.

²¹¹ Lalošević, „Mletački lazareti“, 178.; Mijušković, „Hercegnovski lazaret“, 8.

²¹² Lalošević, „Mletački lazareti“, 178.

²¹³ Mijušković, „Hercegnovski lazaret“, 8.

²¹⁴ Isto, 8-9.

žio je tako po povratku iz Venecije 29. listopada 1705. od lučkih vlasti u Hercegovini da razdoblje kontumacije provede na sidrištu ispred Bijele.²¹⁵ Peraški kapetan Marko Martinović tražio je pak od hercegnovskog providura 29. kolovoza 1706. da raskužno razdoblje provede na otočiću Gospe od Škrpjela.²¹⁶ Pad pod Mletačku Republiku nesumnjivo je poboljšao sanitetske uvjete u bivšim osmanskim bokeljskim krajevima. Ipak, nakon gotovo dva desetljeća mira, kuga se pojavila ponovno u veljači i ožujku 1707., upravo u Herceg-Novom.²¹⁷ Unatoč dobro razvijenoj mletačkoj protukužnoj logističkoj mreži pojavi kuge doprinijelo je nepoštovanje mjera. Ni stroge naredbe ni rigorozne kazne kojima su lučke vlasti prijetile nisu spriječile tvrdoglave pojedince koji su nastojali izbjeći plaćanje lučkih pristojbi, čekanje u luci i boravak u karanteni. Tako je risanski patrun Petar Čelović 1710. napustio luku i svojim brodom prokrijumčario robu za Albaniju.²¹⁸ Brodovi koji su željeli napustiti lazaretsko ili neko drugo od vlasti određeno sidrište za vrijeme kontumacije mogli su to učiniti samo uz pratnju državnog broda na kojem bi se nalazili sanitetski službenici. Hercegovske su lučke vlasti tako dopustile peraškom kapetanu Petru Baltiću da posjeti otočić Gospe od Škrpjela kako bi ispunio zavjet koji je dao na moru za jedna velika nevremena 1719. godine.²¹⁹

Svjetojnije su molbe peraškog kapetana Ivana Bronze, koji je po povratku iz Soluna u hercegovsku luku prvo molio da mu se dopusti polazak u Perast uz pratnju sanitetskih i lučkih vlasti 24. travnja 1724., da bi samo mjesec dana kasnije (25. svibnja 1724.) na putu iz Venecije za Bari svratio u hercegovsku luku i molio da mu se uz njihovu pratnju sada omogućiti polazak do Perasta kako bi na brod ukrcao prazne bačve iz svojih skladišta.²²⁰ O karantenskoj ulozi Gospe od Škrpjela saznajemo i iz pisma kotorskog rektora Gianantonija Balbija Matu Mazaroviću 31. listopada 1724. On napominje da je jedna obitelj iz Albanije došla s namjerom da prihvate katoličku vjeru i izrazila želju da razdoblje kontumacije provede negdje gdje neće biti na pogled Ulcinjanima. Zdravstveni je ured za mjesto raskuživanja odredio otočić, pa rektor govori kapetanu da odredi što je sve potrebno, nakon čega će se na otočić poslati straže.²²¹ Da je u Kotoru možda bilo kuge između 1709. i 1727., govori nam predavatelj od 22. studenog 1727., u kojoj gradski liječnik Zorzi Lucati traži da mu se isplati 80 cekina od plaće za radnu godinu 1719. - 1720., i u kojoj, između ostalog, navodi da se izlagao opasnosti za vrijeme zarazne bolesti.²²²

Nakon osvajanja Herceg-Novog odlučili su Mleci da je to mjesto zbog svojeg položaja na samom ulazu u Bokokotorski zaljev najpogodnije za stvaranje trgovačkog središta koje će konkurirati Dubrovniku.²²³ Međutim, stari je

²¹⁵ Zloković, „Zdravstvene ustanove,“ 158.

²¹⁶ Isto.

²¹⁷ Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,“ 123-124.

²¹⁸ Zloković, „Zdravstvene ustanove,“ 159.

²¹⁹ Isto.

²²⁰ Isto.

²²¹ Butorac, *Gospa od Škrpjela*, 79.

²²² Kovijanić, Stjepčević, *Культурни живот*, 50.

²²³ Lalošević, „Mletački lazareti,“ 179.; Milošević, *Boka Kotorska*, 289.

lazaret u Herceg-Novom na putu prema Toploj imao problema s pristajanjem i zadržavanjem brodova, na što su se žalili Kotorani već neposredno nakon njegove izgradnje.²²⁴ Nepuna tri desetljeća nakon izgradnje starog lazareta počeo je pod njim kliziti teren.²²⁵ Mletačke su vlasti tada odlučile izgraditi novi lazaret, pa je između 1728. i 1732. podignuta prostrana i impozantna građevina u Meljinama u novskoj općini, čime je eliminiran argument Kotorana o nepogodnosti hercegnovskog lazareta s navigacijske osnove.²²⁶ Senat Venecije 25. rujna 1732. donio je odluku sličnu onoj iz 1701., zabranivši kontumaciju brodova u bilo kojem mjestu osim Splita i Herceg-Novog, time utvrdivši primat meljinskog lazareta.²²⁷ Ovim činom upravno djelovanje kotorskog Zdravstvenog ureda i lazareta svedeno je isključivo na kopnene inspekcije na području grada i njegovih područnih krajeva, koji su uključivali Dobrotu, Prčanj, Stoliv, Lušticu i Grbalj.²²⁸ Otvaranjem lazareta u Meljinama opao je i značaj prethodno znatne karantenske stanice u Rosama na ulazu u Bokokotorski zaljev.²²⁹

Kuga je harala Dalmacijom i Albanijom od 1731. do 1732., zbog čega je izvanredni kotorski providur Petar Anzolo Magno pod prijetnjom smrtno kazne zabranio svaki dodir sa zdravstveno sumnjivim krajevima.²³⁰ Providur je postavio i straže od Lastve do Žanjice (Mamule) u unutrašnjosti zaljeva kako se ne bi približili brodovi koji dolaze izvana, osobito iz Albanije, već da budu primorani podvrgnuti se zdravstvenim mjerama.²³¹ Podatak iz peraškog arhiva upućuje da je kuge 1733. još uvijek bilo barem u Paštrovićima, a dobrim zdravstvenim mjerama Peraštani su se zauzeli da spriječe njezino širenje i očuvaju svoj kraj.²³²

Uz glavni Zdravstveni ured u Kotoru u Boki su 1730-ih godina osnovani Zdravstveni kolegiji, manji sanitetski punktovi s velikim kompetencijama.²³³ Zdravstveni kolegij u Herceg-Novome počeo je raditi 1732., a odlukom providura 1. lipnja 1735. godine dobio je stalni karakter i precizno su određene njegove ovlasti, djelovanja i organizacija.²³⁴ Peraški je Zdravstveni kolegij osnovan 1734. godine, pri čemu su vlasti utvrdile da u gradu ima dovoljno sposobnih ljudi i sredstava da se podnesu izdatci za plaćanje službenika Ko-

²²⁴ Lalošević, „Mletački lazareti,“ 178-179.; Mijušković, „Hercegnovski lazaret,“ 8.

²²⁵ Lalošević, „Mletački lazareti,“ 178.; Milošević, *Boka Kotorska*, 289.

²²⁶ Lalošević, „Mletački lazareti,“ 179.; Mijušković, „Hercegnovski lazaret,“ 6-7.

²²⁷ Mijušković, „Hercegnovski lazaret,“ 9.; Zloković, „Zdravstvene ustanove,“ 164.

²²⁸ Zloković, „Zdravstvene ustanove,“ 164-165.; Mijušković, „Hercegnovski lazaret,“ 9-10.

²²⁹ Milošević, *Boka Kotorska*, 290.

²³⁰ Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 162. Butorac kao krajeve s kojima je bilo zabranjeno prometovati navodi Risan, Paštroviće, Maine, Pobor, Breiče, Kaštel Lastvu, Grbalj i Crnu Goru. Pošto je Risan tada integriran u mletački prostor, nije jasno je li se Risan držao u svojevrsnoj izolaciji u zaljevu zbog toga što se u njemu pojavila kuga ili je jednostavno riječ o grešci u (prije)pisu analognoj ranijim zabranama za vrijeme kojih je Risan bio pod osmanlijskom upravom.

²³¹ Isto.

²³² Isto, 162-163.

²³³ Milošević, *Boka Kotorska*, 287-288.

²³⁴ Isto.; Mijušković, „Hercegnovski lazaret,“ 10.

legija.²³⁵ Glavni je bio kolegij u Herceg-Novome, bez čijeg dopuštenja (pod prijetnjom smrtne kazne) nijedan brod nije smio uploviti u zaljev.

Cilj podizanja lazareta u Meljinama bio je onemogućiti trgovcima da robu raznose po privatnim kućama prije nego što polože račun o svom putovanju, plate porez i izvrše sve sanitetske formalnosti. Radi izbjegavanja svega navedenog brodovi su oko 1740. izbjegavali Herceg-Novi i plovili izravno za Kotor, što je izazivalo negodovanje sanitetskih organa.²³⁶ Poimence se kao „neposlušni“ navode Rišnjani, Lepetanci, Stolivljani, Prčanjani i Dobročani.²³⁷ Kada se 1740. i 1741. godine kuga pojavila u Skoplju i počela širiti prema istočnoj jadranskoj obali, poduzete su posebne sanitarne akcije. Formirani su sanitetski kordoni na kopnu, zabranjena je duža plovidba po moru i kopnena trgovina, a na lice mjesta slani su posebni izviđači. Zahvaljujući njima spriječilo se širenje zaraze na prostor Boke kotorske.²³⁸ Topljani su se 1750. godine žalili na službenike lazareta, čijim su financijskim apetitima pripisivali skupoću iskrcavanja veću no u Splitu i Dubrovniku. Uz to, ako bi se upravitelj lazareta u danom času našao u Kotoru, bili su primorani ići do njega osobno da bi dobili dozvolu za iskrcavanje.²³⁹ Kuga je između 1763. i 1766. harala u Hercegovini i Podgorici: 1765. u mostarskoj župi umrlo je od kuge 340 osoba.²⁴⁰ Da je kuge tada bilo i u Završju, svjedoči don Jozo Ivković. On navodi da je kužni pomor u livanjskom kraju počeo 20. lipnja 1763.²⁴¹ Dobro je djelovanje obavještajne službe spriječilo da se u to doba kuga raširi po Boki.²⁴² Zaraza se ipak uspjela uvući u Boku, pojavivši se u Herceg-Novom u studenom 1765.²⁴³ U kolovozu 1766. upravitelj meljinskog lazareta Konstantin pismeno obavještava izvanrednog providura o neophodnosti generalnog popravka lazareta, a sljedeće se godine vrše radovi obnove.²⁴⁴ Pomorci nisu bili jedini koji su kršili pravila i tako ugrožavali zdravstvenu sigurnost. Stražar u meljinskom lazaretu bavio se nedopuštenim trgovanjem s turskim trgovcima koji su u lazaretu obavljali karantenu, a često im je i dugovao. Upravitelj lazareta odlučio je tako u studenom 1766. nevaljalog stražara zatvoriti u samom lazaretu i u službu uzeti novog.²⁴⁵ Kada je kotorski providur 29. prosinca 1766. javio da se bolest pojavila u Crmnici i Grahovu, službenici hercegnovskog Zdravstvenog kolegija hitro su reagirali. Već 30. prosinca propisali su mjere za izolaciju grada i zabranili slobodno kontaktiranje s Paštrovićima, Braičima, Poborima i Mainama zbog njihove blizine osmanskoj granici i Crmnici.²⁴⁶ Iz Crne Gore prenijela se ipak 1767. kuga u Orahovac.²⁴⁷

²³⁵ Milošević, *Boka Kotorska*, 287-288.

²³⁶ Isto, 289.; Zloković, „Zdravstvene ustanove,“ 165.

²³⁷ Milošević, *Boka Kotorska*, 289.

²³⁸ Isto, 293.

²³⁹ Isto, 289.

²⁴⁰ Isto, 293.; Jolić, „Zarazne bolesti,“ 195-196.

²⁴¹ Jolić, „Zarazne bolesti,“ 191.

²⁴² Milošević, *Boka Kotorska*, 293.

²⁴³ Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,“ 126.

²⁴⁴ Lalošević, „Mletački lazareti,“ 180-181.; Vičević, „Aktivnosti,“ 175.

²⁴⁵ Vičević, „Aktivnosti,“ 180-181.

²⁴⁶ Isto, 182-183.

²⁴⁷ Hrabak, „Čuma u Herceg-Novom,“ 127.

Kuga je 1771. godine preko poštara ušla u kotorski lazaret, a kotorski se Zdravstveni ured još jednom istaknuo uspješno lokaliziravši bolest na sam lazaret, minimiziravši broj žrtava rigoroznim mjerama izolacije, paljenja i raskušivanja.²⁴⁸ Posljednji je put u Boki kotorskoj kuga izbila 1772., i to u okolici Kotora (Škaljari, Vrti i Dobrota) i u Lepetanima.²⁴⁹ U staroj katoličkoj crkvi Gospe od Snijega u Škaljarima i u katoličkoj crkvi Gospe od Snijega na Tabaćini urezan je u kamenoj ploči nadnevak 31. srpnja 1772. kao sjećanje na posljednju epidemiju kuge u Boki kotorskoj.²⁵⁰ Bez obzira na siromaštvo crkve u Škaljarima je uništen i crkveni mobilijar jer se smatralo da su i predmeti okuženi.²⁵¹ U zahvalu što je sam grad bio pošteđen kuge kotorska je općina 1773. godine katedrali darovala veliki srebrni antependij za ures glavnog oltara.²⁵²

7. Kuga poslije kuge

Iako se kuga na bokeljskom tlu posljednji put pojavila 1772. godine, ona nije nestala iz bokeljskog vidokruga. Već 1781. pojavila se u Prištini i Đakovici, predstavljajući naročitu opasnost zbog velike trgovačke povezanosti Boke i Skadra. Posebno je zanimljivo što je tada izvanredni providur sumnjao u izvještaje mletačkog vice-konzula, zbog čega je na ugrožena mjesta iz Budve slao crkveno lice Nikolu Mikovića-Davidovića kao posebnog izvijestitelja.²⁵³ Kuga se 1784. proširila iz osmanskih krajeva na dubrovačko područje, ali je uspješno lokalizirana na konavosko selo Bani.²⁵⁴ Iako napuštena i u lošem stanju, građevina je starog novskog lazareta na putu prema Toploj u svojoj izvornoj funkciji još bila u upotrebi 1788. godine.²⁵⁵ Kraj stoljeća donio je i propast Mletačke Republike i završetak njezine uprave nad Bokokotorskim zaljevom 1797. godine.²⁵⁶ Poslije kratkotrajne prve austrijske vladavine nad Bokom (1797. – 1806.) kotorski je Zdravstveni ured promijenio svoju strukturu za vrijeme francuske uprave (1807. – 1813.), a za vrijeme druge austrijske vladavine (1813. – 1918.) njegove nadležnosti jednim dijelom prelaze na Lučku kapetaniju u Kotoru.²⁵⁷

Ni u 19. stoljeću kuga nije napuštala bokeljsku blizinu. Na dubrovačkom području od nje su 1815. i 1816. umrle 34 osobe na Pelješcu i oko 100 ljudi u Čepikućama, Slanom i Župi dubrovačkoj.²⁵⁸ Hercegovinom je kuga harala između 1814. i 1818., a u Župi Ravno zadnji je slučaj kužne smrti zabilježen u lipnju 1808. godine.²⁵⁹ Butorac ukazuje na to da se u Boki od kuge strahovalo

²⁴⁸ Milošević, *Boka Kotorska*, 293-294.

²⁴⁹ Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 163-164.

²⁵⁰ Belan, *Kotorsko zavjetno svetište*, 31.

²⁵¹ Isto.; Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki*, 175-176.

²⁵² Belan, *Kotorsko zavjetno svetište*, 31.

²⁵³ Milošević, *Boka Kotorska*, 294.

²⁵⁴ Blažina-Tomić, Blažina, *Expelling the plague*, 67.

²⁵⁵ Lalošević, „Mletački lazareti,“ 179.

²⁵⁶ Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 202.

²⁵⁷ Mijušković, „Osnivanje i reorganizovanje,“ 33.

²⁵⁸ Kralj-Brassard, „Grad i kuga,“ 117.

²⁵⁹ Jolić, „Zarazne bolesti,“ 196-203.; Marić, „Epidemije kuge,“ 175-177.

još 1837., kada je harala istočnim osmanskim podunavskim krajevima.²⁶⁰

U 19. stoljeću u kalendaru Kotorske biskupije 15. kolovoza određen je kao dan organiziranja posebne procesije u znak zahvalnosti što su Kotor i Biskupija 1572., 1663. i 1772. oslobođeni kuge.²⁶¹ Lazaret u Meljinama bio je privremeno zatvoren između 1830. i 1837. godine, da bi naposljetku definitivno bio ukinut tek 1934. godine.²⁶²

Takva nam duga povijest kuge u Boki kotorskoj može osvijetliti na koji se način ona ukorijenila u svijesti mjesnog stanovništva i prikriveno ušla u svakodnevicu, u njoj ostavši i do današnjih dana. Jedno od područja u kojim se to dogodilo je jezik. Naime, pučka predaja etimološki povezuje naziv mjesta Morinj s epidemijom kuge u Boki kotorskoj. Prema njoj mjesto se prethodno zvalo Dobro Selo ili Dragomanovići, a do promjene naziva mjesta došlo je uslijed velikog kužnog pomora koji je zahvatio mještane.²⁶³ Budući da se toponim Morinj spominje još 1336.²⁶⁴, a druga je pandemija kuge u Boku kotorsku stigla tek 1348., predaja je jamačno netočna.

Još jedno područje u kojem je kuga ostavila traga jest vjerski život, odnosno kult Gospe od Zdravlja. Blagdan Gospe od Zdravlja u Katoličkoj Crkvi slavi se 21. studenog kao spomen na prikazanje Blažene Djevice Marije u jeruzalemskomu hramu.²⁶⁵ Kotorsko se katoličko svetište Gospe od Zdravlja nalazi na kotorskim zidinama. Građeno je u 15. stoljeću, prvi se put u arhivskim spisima spominje 1518., a hodočasničkim je mjestom postalo već 1551.²⁶⁶ Važno je napomenuti da prvotni naziv ovog svetišta nije bio crkva Gospe od Zdravlja. To tada nije ni bilo moguće jer je kult Gospe od Zdravlja nastao u 17. stoljeću u Veneciji, iz koje se širio na istočnu obalu Jadrana.²⁶⁷ Zapravo, po svemu sudeći, naziv „Gospa od Zdravlja“ za kotorsko svetište u arhivskim spisima nije zabilježen u razdoblju haranja kuge Bokom kotorskom.²⁶⁸ No, arhivski podatci svjedoče da je crkva bila posvećena Gospi: zabilježeni su nazivi Gospa od Počivala, Madonetta, Madonna a quiete, Madonnina, Madonetta del monte i

²⁶⁰ Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 164.

²⁶¹ Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki*, 354.

²⁶² Lalošević, „Mletački lazareti“, 183.; Mijušković, „Hercegnovski lazaret“, 14.

²⁶³ Špiro Milinović, *Podaci o istoriji Morinja i okolnih mjesta* (Morinj: Turističko društvo „Morinj“, 1974).

²⁶⁴ Antun Mayer, ur., *Kotorski spomenici – druga knjiga kotorskih notara, god. 1329., 1332. – 1337.* (Zagreb: JAZU – CANU, 1981), 409.

²⁶⁵ Stjepan Čovo, „MARIJINE SVETKOVINE (II),“ *Služba Božja* 16/3 (1976): 229-230.

²⁶⁶ Belan, *Kotorsko zavjetno svetište*, 18.

²⁶⁷ Isto, 30.

²⁶⁸ Isto, 18. Dokument iz 1772. navodi da se crkva „danas“ zove Gospa od Počivala; što znači da se koncem 18. stoljeća naziv Gospa od Zdravlja još uvijek nije nametnuo. Pitanje je kada je prvi put zabilježen-naziv je sigurno već proširen u 20. stoljeću (u arhivskim spisima koristio ga je Gracija Brajković). U arhivskim spisima zabilježeno je da ga je koristilo crkveno lice Jerolim Forti, no nisam uspio utvrditi kada je on službovao u Boki. Njegova imena nema u kronotaksi Kotorske biskupije, a s njime nisu upoznati ni peraški župnik mons. Srećko Majić ni kancelar Kotorske biskupije don Robert Tonsati. Zahvaljujem predsjedniku Hrvatskog nacionalnog vijeća Crne Gore Zvonimiru Dekoviću na logističkoj podršci pri pokušaju razrješavanja ovog pitanja.

Madudina.²⁶⁹ Don Anton Belan pretpostavlja da je najstariji hrvatski naziv za svetište Gospa od Počivala jer su u kotorskim izvorima još u prvoj polovici 15. stoljeća zabilježeni hipokoristik *Gospa* i toponim *Pocivalum*.²⁷⁰

Zanimljiva je usporedba s nekoliko drugih crkava posvećenim Gospi od Zdravlja u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, neke od kojih su zadržale dvojno nazivlje do današnjeg dana. Takve primjere nalazimo u srednjovjekovnoj Oriovici u Vinišćima²⁷¹, Zadru²⁷² i Brelima²⁷³. Uzevši u obzir navedeno, izgledno je da je naziv Gospa od Zdravlja za ovo marijansko svetište prevladao tek u 19. ili 20. stoljeću, možda upravo pod utjecajem obilježavanja blagdana Gospe od Zdravlja: čak su i Židovi u Kotoru u 19. stoljeću prigodom blagdana Gospe od Zdravlja posjećivali svetište i plaćali svete mise.²⁷⁴ Obilježavanje blagdana Gospe od Zdravlja hodočašćem održalo se među bokeljskim Hrvatima do današnjeg dana, posljednji puta 2022. godine, kada su u svetištu održane mise i molitva Gospine krunice.²⁷⁵ O tome je za Radio Dux (radio hrvatske nacionalne manjine u Crnoj Gori) izvijestila Marija Saulačić.²⁷⁶

Zaključak

Izravni i sporedni spomeni kuge u Boki kotorskoj i susjednim područjima, osnivanje zdravstvenih ustanova i kretanja stanovništva neka su od oruđa kojima se u ovom radu pokušao razvezati čvor druge pandemije kuge u Boki kotorskoj. Takva je analiza imala i povratan učinak: pokazalo se da su podatci o demografskom kretanju Kotora u 16. stoljeću pouzdaniji nego što se ranije tumačilo. Za vrijeme haranja na prostoru Boke kotorske od 1348. do 1772. kuga je utjecala na svaki mogući aspekt društvenog života. Pustošila je gusto naseljeni primorski trgovački Kotor, tjerajući gradske vlasti da se okrenu useljavanju kao jedinoj mogućoj mjeri oživljavanja grada i značajno olakšaju uvjete za stjecanje kotorskog građanstva. Tjerala je stanovništvo na bijeg na brodove, u polja, okolna brda i susjedne zemlje. Gradske su vlasti pak pokušavale kontrolirati kretanje stanovništva, pokušavajući ih zadržati u gradu i istovremeno braneći da u grad dolazi stanovništvo iz zaraženih krajeva. Stvorena

²⁶⁹ Isto, 17-18.

²⁷⁰ Isto, 18.

²⁷¹ Tonči Burić, „Gospa od zdravlja u Oriovici,“ *Starohrvatska prosvjeta* III/27 (2000): 15-21. Ranije se zvala sv. Jurja.

²⁷² Zdenko Dundović, „Novi podatci o crkvi Gospe od Kaštela u Zadru,“ *Ars Adriatica* 12 (2022): 71-88. Ranije se zvala Gospe od Kaštela.

²⁷³ *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*, „Crkva sv. Jurja (Gospe od Zdravlja),“ <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4938> (posjet 10.3.2023.). Navedeno je ime Crkva sv. Jurja (Gospe od Zdravlja), vjerojatno iskonski nazvana sv. Jurja po istom obrascu kao crkve u Zadru i Vinišćima.

²⁷⁴ Belan, *Kotorsko zavjetno svetište*, 32.

²⁷⁵ „Raspored misa na blagdan Gospe od Zdravlja u Kotoru,“ *Kotorska biskupija*, <https://www.kotorskabiskupija.me/dogadaj/raspored-mise-na-blagdan-gospe-od-zdravlja-u-kotoru/> (posjet 10.3.2023.)

²⁷⁶ Marija Saulačić, „Misa u kotorskom zavjetnom svetištu Gospe od Zdravlja,“ *RadioDux.me*, <http://www.radiodux.me/vijesti/drustvo/misa-u-kotorskom-zavjetnom-svetistu-gospe-od-zdravlja> (posjet 6.3.2023.)

je karantenska infrastruktura koja se nadograđivala tijekom stoljeća. Može se zaključiti da je Kotor morao imao Zdravstveni ured i neku vrstu karantene najkasnije 1400. godine. Kotor je tako u stopu pratio susjedni Dubrovnik, koji je 1377. prvi na svijetu razvio protukužnu infrastrukturu. Epidemije u Dubrovniku govore nam mnogo o onima u Kotoru i obrnuto. Čini se da se prije razvoja protukužne infrastrukture svaka epidemija koja je pogodila Dubrovnik (1348., 1363., 1371. - 1372.) javila i u Kotoru. Nakon razvoja karantenske infrastrukture situacija postaje zamršenija, ali su preklapanja u epidemijama i dalje česta. Zanimljivo je istaknuti da je u nekoliko navrata jedan grad pogodila ljuta kuga, dok je drugi osjetio mnogo blaže posljedice. Tako su Kotor teško pogodile epidemije 1422. i 1503., dok su tadašnje pandemije u Dubrovniku bile relativno blage. Obrnuto je pak bilo 1526. - 1527. i 1690. - 1691. Tada je Dubrovnik bio teško pogođen, a u Kotoru je zabilježen mali broj žrtava. Uostalom, takve stope smrtnosti možemo pripisati i različitim političkim prilikama (Kotor je 1422. bio u ratnom stanju, a 1503. u poslijeratnom). Kužne su epidemije ograničavale trgovinu i tako negativno utjecale na gospodarstvo. Širenju su zaraze posebno pogodovali ratovi, pogotovo zato što su ih u doba druge pandemije kuge Kotorani uglavnom vodili s Osmanlijama, koji nisu imali razvijenu karantensku infrastrukturu. Zbog trgovačke orijentacije Bokokotorskog zaljeva i potrebe za uvozom prehrambenih namirnica prijetila je stalna opasnost unosa kužne zaraze. Ta se opasnost, prisutna već zbog trgovanja s dalekim osmanskim krajevima poput Levanta, značajno povećala kada su Osmanlije 1482. osvojili, a 1503. i utvrdili vlast nad brojnim bokeljskim naseljima u hercegnovskom i risanskom kraju. Herceg-Novi i Risan bili su tijekom razdoblja osmanlijske uprave znatno pogođeniji kugom od susjednog Kotora upravo zbog nedostatka razvijene osmanlijske protukužne infrastrukture: karantena, lazareta, zdravstvenih ureda itd. Čini se da su Osmanlije neku vrstu službe posvećene suzbijanju kuge ipak imali, ali ona nije bila pretjerano uspješna u prevenciji širenja bolesti, već se bavila njezinim posljedicama jednom kada bi se bolest pojavila. Uspostavom vlasti Mletačke Republike nad ovim krajevima 1699. razvija se karantenska infrastruktura: gradi se lazaret u Herceg-Novome, a kasnije se osniva i hercegnovski Zdravstveni kolegij. No, ni sva postojeća zdravstvena infrastruktura ni prijetnje rigoroznim kaznama nisu mogle spriječiti bokeljskog čovjeka da postojeće zdravstvene mjere krši. U 18. stoljeću nailazimo na nekoliko primjera nepoštovanja mjera. U pitanju su uglavnom bili pomorci, ali zabilježen je i slučaj u kojem se o mjeri ogriješio i sam službenik zdravstvene ustanove. Iako se 1772. posljednji put suočila s kugom na svome tlu, Boka se te pošasti ni tada nije zauvijek otarasila. Još gotovo sedamdesetak godina strahovalo se od njezina povratka u Bokokotorski zaljev. Ni nakon kraja kužnih prijetnji priča o ovoj bolesti u Boki nije završena. Do danas je opstala pučka predaja o povezanosti toponima Morinj s kužnim pomorom, iako povijesno-lingvistička analiza diskvalificira njezinu točnost. Kao reakcija na kužnu pandemiju nastao je u Veneciji i kult Gospe od Zdravlja, po kome se danas naziva katoličko svetište na kotorskim zidinama. U svetištu se svake godine za blagdan Gospe od Zdravlja održavaju mise na koje mjesno hrvatsko stanovništvo hodočasti. Takvim predajama i praksama sjećanje na kugu u Boki kotorskoj održava se i danas.

Bibliografija

Izvori

Čremošnik, Gregor, „Kotorski dukali i druge listine.“ *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 33-34 (1921/22): 115-196.

Ljubić, Šime, ur. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*. Knj. 4, *Od godine 1358 do 1403*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1874.

_____. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*. Knj. 10, *Od godine 1453 do 1469*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891.

Mayer, Antun, ur. *Kotorski spomenici – druga knjiga kotorskih notara, god. 1329., 1332. – 1337*. Zagreb: JAZU – CANU, 1981.

Nodilo, Natko, ur. *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina/digessit Speratus Nodilo*. Zagrabiae: Ex officina societatis typographicae, 1883.

Saulačić, Marija, „Misa u kotorskom zavjetnom svetištu Gospe od Zdravlja.“ *Radio-Dux.me* <http://www.radiodux.me/vijesti/drustvo/misa-u-kotorskom-zavjetnom-svetistu-gospe-od-zdravlja> (posjet 6.3.2023.)

Centers for Disease Control and Prevention. „Ecology and Transmission.“ <https://www.cdc.gov/plague/transmission/index.html> (posjet 24.3.2023.)

Centers for Disease Control and Prevention. „Symptoms.“ <https://www.cdc.gov/plague/symptoms/index.html> (posjet 24.3.2023.)

Dubrovačka biskupija. „Kronotaksa dubrovačkih biskupa/nadbiskupa.“ <https://db.hr/kronotaksa-nadbiskupa/> (posjet 10.3.2023.)

Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje, s. v. „Kotor.“ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33474> (posjet 27. 3. 2023.)

Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje, s. v. „Dušan, Stefan.“ <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16709> (posjet 27. 3. 2023.)

Kotorska biskupija. „Kronotakse kotorskih, risanskih i budvanskih biskupa.“ <https://www.kotorskabiskupija.me/biskupija/kronotaksa-biskupa/> (posjet 10.3.2023.)

Kotorska biskupija. „Raspored misa na blagdan Gospe od Zdravlja u Kotoru.“ <https://www.kotorskabiskupija.me/dogadaj/raspored-mise-na-blagdan-gospe-od-zdravlja-u-kotoru/> (posjet 10.3.2023.)

Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. „Crkva sv. Jurja (Gospe od Zdravlja).“ <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4938> (posjet 10.3.2023.)

World Health Organization. „Plague.“ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/plague> (posjet 24.3.2023.)

Literatura

Belan, Anton. *Kotorsko zavjetno svetište Gospe od Zdravlja*. Kotor: NIP „Gospa od Škrpjela“, 2017.

Blažina-Tomić, Zlata, Vesna Blažina. *Expelling the plague: the Health Office and the implementation of quarantine in Dubrovnik, 1377-1533*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2015.

Blehova Čelebić, Lenka. *Hrišćanstvo u Boki: 1200-1500: kotorski distrikt*. Podgorica: Pobjeda: Istorijski institut Crne Gore; Cetinje: Narodni muzej Crne Gore, 2006.

_____. „Pomeni kuge u kotorskim notarskim spisima 1326.-1503.“ *Istorijski zapisi* 1-2 (2002): 31-56.

Burić, Tonči. „Gospa od zdravlja u Oriovici.“ *Starohrvatska prosvjeta* III/27 (2000): 15-21.

Butorac, Pavao. *Kotor za samovlade (1355.-1420.)*. Perast: Gospa od Škrpjela, 1999.

_____. *Kulturna povijest grada Perasta*. Zagreb: Durieux, 2011.

_____. *Gospa od Škrpjela*. Kotor: Svetište Gospe od Škrpjela, 1928.

Byrne, Joseph P. *Encyclopedia of the Black Death*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2012.

Cappelli, Adriano. *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo: dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni*. Milan: Hoepli Editore, 1998.

Čoralić, Lovorka. „Boka kotorska u doba Morejskoga rata (1684-1699).“ *Kolo* 3 (2001): 5-22.

Čovo, Stjepan. „MARIJINE SVETKOVI-NE (II).“ *Služba Božja* 16/3 (1976): 228-233.

Dabinović, Anton St. *Kotor pod Mletačkom Republikom (1420-1797)*. Zagreb: Union, 1934.

_____. *Kotor u Drugom skadarskom ratu (1419-1423)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1937.

Dundović, Zdenko. „Novi podatci o crkvi Gospe od Kaštela u Zadru.“ *Ars Adriatica* 12 (2022): 71-88.

Harrison, Mark. *How Commerce Has Spread Disease*. New Haven: Yale University Press, 2012.

Herlihy, David. *The black death and the transformation of the West*. Cambridge, Mass; London, GB: Harvard University Press, 2001.

Hrabak, Bogumil. „Herceg-Novu u doba bosanskohercegovačke vlasti (1382-1482).“ *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 10 (1978): 7-31.

_____. „Čuma u Hercegovini i na crnogorskom primorju u XVI, XVII i XVIII veku.“ *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 15-16 (1984): 115-129.

Jolić, Robert. „Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine.“ *Hercegovina* 26/1 (2015): 187-213.

Kralj-Brassard, Rina. „Grad i kuga: Dubrovnik 1691. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 54/1 (2016): 115-170.

Kovijanić, Risto, Ivo Stjepčević. *Культурни живот старог Котора: (XIV-XVIII вијек)*. Књ. 2, *Љекару. Апотекару. Апотеке* [Kulturni život staroga Kotora: (XIV-XVIII vijek). Knj. II, *Ljekari. Apotekari. Apoteke*.] Cetinje: Istoriski institut NR Crne Gore, Odjeljenje za proučavanje crnogorskog primorja, 1957.

Lalošević, Ilija. „Mletački lazareti Boke Kotorske.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 59 (2017): 173-189.

Luković, Niko. *Blažena Ozana Kotorka: (1565-1965)*. Kotor: Biskupski Ordinarijat, 1965.

Marić, Marinko. „Epidemije kuge u dubrovačkom zaleđu tijekom 17., 18. i 19. stoljeća i protuepidemijske mjere na dubrovačkoj granici.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 62 (2020): 171-191.

Mayer, Antun. „Catarensia.“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 1 (1954): 95-109.

Milinović, Špiro. *Podaci o istoriji Morinja i okolnih mjesta*. Morinj: Turističko društvo „Morinj“, 1974.

Mijušković, Slavko. „Hercegovski lazaret i zdravstveni kolegij.“ *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 4 (1972): 5-15.

_____. „Osnivanje i reorganizovanje jedne srednjovjekovne bokeljske zdravstveno-preventivne institucije.“ *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 5 (1973): 23-34.

Milošević, Miloš. *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*. Podgorica: CID, 2008.

Ostojić, Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj, Sv. 2, Benediktinci u Dalmaciji*. Split: Benediktinski priorat Tkon, 1964.

Palmer, Richard John. „The Control of Plague in Venice and Northern Italy 1348-1600.“ PhD dissertation, University of Kent, 1978.

Prelog, Milan. *Povijest Bosne u doba Osmanlijske vlade*. Sarajevo: Naklada J. Studničke i druga, 1913.

Ravančić, Gordan. *Vrijeme umiranja: crna smrt u Dubrovniku: 1348. - 1349*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.

_____. „Epidemije kuge u Dubrovniku u drugoj polovici 14. stoljeća. Koliko su kroničarski zapisi pouzdan izvor za proučavanje epidemija?“ *Povijesni prilozi* 40/61 (2021): 45-65.

Romano, Dennis. *Patricians and popolani: the social foundations of the Venetian Re-*

naissance state. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987.

Seferović, Relja. „Radovi na dubrovačkom vodovodu od velikog potresa 1667. godine do pada Dubrovačke Republike.“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 40 (2016): 141-154.

Vičević, Vesna. „Aktivnosti hercegnovskog lazareta i zdravstvenog kolegija 1766. godine.“ *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 13-14 (1982): 175-184.

Zloković, Maksim. „Турци у Херцег-Новоме.“ [„Turci u Herceg-Novome.“] *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 2 (1970): 55-81.

_____. „Zdravstvene ustanove u hercenovskom kraju za vrijeme mletačke republike.“ *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 13-14 (1982): 155-172.

A Historical Review of Plague Infections in the Bay of Kotor during the Second Plague Pandemic (1348-1772)

Abstract:

Between 1348 and 1772 the plague struck the Bay of Kotor on several occasions with varying intensity. This paper provides a systematic analysis of plague epidemics in the Bay of Kotor area, linking existing data on plague epidemics in the Bay of Kotor with data on epidemics in Dubrovnik and the hinterland, sources of infection, population movements in the times of crisis, demographic data and data on healthcare institutions. It is pointed out that the data often refer to and complement each other, which can be used to reconstruct the extent of the spread of the plague epidemics. The paper also analyzes the various ways in which the disease has had an effect on the social life in the Bay of Kotor. This includes both those historical and/or temporary effects, such as the creation and instrumentalization of quarantine logistics, as well as those that have managed to persist until the present day, such as the formation of the cult of Our Lady of Health and the creation of folk etymology related to the name of the settlement of Morinj.

Keywords: the Bay of Kotor, plague, pandemic, Our Lady of Health, Morinj

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 18 2023.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVIII, broj 18, 2023.

Glavni i odgovorni urednik
Marko Zidarić

Zamjenica glavnog urednika
Ivana Đorđić

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Antonija Lapaš
Ivan Mrnarević
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Klara Miholić
Marko Perišić
Ruben Prstec

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Antonija Lapaš
Klara Miholić
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Ruben Prstec
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnica Uredništva
Marija Biščan

Recenzenti

dr. sc. Nikola Anušić
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Lovorka Čoralić
akademkinja Nella Lonza
dr. sc. Kosana Jovanović
dr. sc. Jasmina Osterman

Lektura za hrvatski jezik

Iva Antičević
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Nikolina Peškura
Karla Rašić
Josipa Skenderović
Jakov Zidarić

Lektura za engleski jezik

Tina Čatlaić

Prijevod s francuskog jezika

Klara Miholić

Oblikovanje

design.inmedia@gmail.com

Izdavač

Odsjek za povijest Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak

Studio Moderna d.o.o., Zagreb

Naklada

Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>